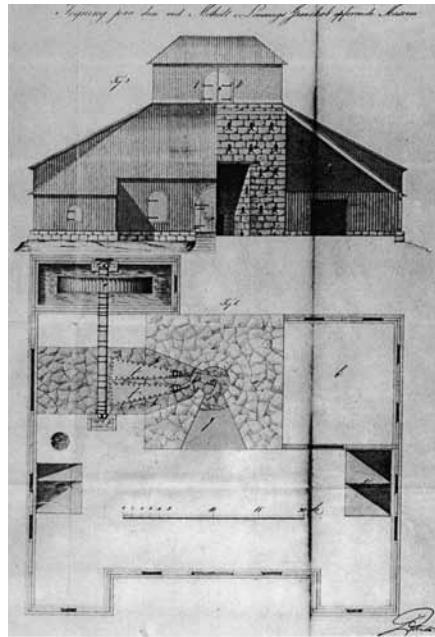

FRITZØE JERNVÆRK

BYGNINGER, MASOVNER, OG STRUKTUR

Masovnen på Moholt, tegnet av bergråd Petersen

Av Ragnar Kristensen
kulturminneforum.no 2007
Revidert og utvidet mars 2010

Innhold

Ekko fra min barndoms by.....	3
Fritzøe Jernværk - Hovedtrekk i anleggshistorien.....	4
Fritzøhus og Langestrands kirke.....	7
Snekker, belgmakerverksted og tørkehus	15
De eldste masovnenes plassering i Hammerdalen.....	17
Sammenligning av Wagners akvarell anno 1800 med Linds kart anno 1802.....	20
Terreng og murrester ved Fritzøe Værk.....	21
Den siste masovnen og de siste hammerbygningene.....	29
Øvre Verksgård.....	35
Kart / verkets kjerneområde	38
Kart / fredningsverdige enkeltbygninger	39
Besiktigelse av Fritzøe jernverk 1805 - transkribert	40

Foto: ©ragnar kristensen

Tekst: Bente Bjerknes / Ragnar Kristensen

Innspill til Riksantikvaren mars 2010
vedr. Langestrand og Fritzøe verk
Ønske om fredning av verkets kjerneområde

Øvre Verksgård, Veagården eller Plassen. Fra Fritzøe Jernværk ble etablert rundt midten av 1600-årene har stedet vært jernverkets sentrale område, selve masovnplassen. I Borch-Jenssens erindringer skimtes en nedarvet hukommelse om plassens historiske betydning.

VEAGÅRDEN

Midt på Langestrand ligger den. Halvt sovende, halvt våken.

Dens territorium er forbeholdt dem som har noget der å bestille.

Men undtagelsesvis kan nok en annen en stjele sig der inn, hvis porten tilfeldigvis står åpen.

Jeg tilstår at jeg har vært der, ikke bare en gang, men mange -. Som gutt vel med bankende hjerte, som mann dog med en forholdsvis rolig samvittighet.

I guttedagene kalte vi territoriet for “Plassen”, og banet oss adgang ved å klyve over gjerdet; for intet sted var som Plassen egnet til “hauk og due” ved vår og høst, og som terreng for våre hjemmelagede små stavær eller ski, ved vintertid.

Går jeg i dag inn i Veagården - østenfra - ser jeg den i historiens lys.

Hele området hvisker derom, fra elvebredden og innover; De gamle bodene med svære låser og nøkler, gamle vekter og lodd, rester av aksler og hjul, gammelt smijern og slagg fra masovnene. Og så haugene med malm - guttedagenes marmor - som ble hentet hit til jernverket av Arendalsskipperer, og hentet fra grua i Narestø ved Tromøsund.

Det er grønne sletter der inne i Veagårn, og lite brukte veier mellom parkens lerk-, gran- og bjerkestammer, ja i en liten lund står endog en byste, som ingen ser - - -.

Jo, Veagårn er historie, et friluftsmuseum, med sagn fra fjerne tider til nåtidens slekt.

Og kunde være en oase for så mangen vandringsmann en tidlig søndagsmorgen eller helgedag ved solefall, om han uhindret fikk søke der inn.

Utdrag fra Carl Borch-Jenssens erindringsbok “Ekko fra min barndoms by” (Larvik 1935)

FRITZØE JERNVÆRK - HOVEDTREKK I ANLEGGSHISTORIEN

I hovedsak er resultatet av analysen av verksområdet presentert i boken om Langestrand og Fritzøe Jernværk. Bortgravningen av murverket bak Valseverket fra 1851 og den påfølgende oppmerksomheten rundt de gamle masovnenes lokalisering aktualiserer en grundigere fremstilling av denne delen av verkets anleggshistorie.

Analysene som tidligere er utført av Larvik kommune i forbindelse med Verdiskapingsprosjektet og byplanen har fokusert på den delen av Verkets historie som dreier seg om Verkensgården og utviklingen av jernverket i dets siste år før nedleggelsen i 1868 - dvs siste del av perioden jernverket var i Treschows eie. De foregående 200 års verkshistorie har ikke på samme måte vært i fokus, og epokens bygningsmessige struktur har til tross for gode historiske kart vært en "hvit flekk" på kartet. Resultatet av denne forbigåelsen har fått uttrykk som bortgravningen av murverket bak Valseverket, rivningen av koks og jernmagasinet fra mellomkrigstiden, og manglende forståelse for Øvre Verksgårds historiske betydning med derpå følgende rive- og utbyggings-planer. I denne analysen legges det frem materiale og analyser som bør gjøre det vanskeligere å neglisjere betydningen av Øvre verksgård med omkringliggende terreng. For å binde sammen de enkeltstående analysene gis det i det følgende en kort "anleggshistorie".

Dobbeltmonarkiets Fritzøe Værk

Fritzøe Værk utviklet seg langs en hovedgate, en verksgate - en løser og mindre definert anleggsstruktur, i hovedsak på begge sider av den opprinnelige Kongsveien til Porsgrunn. Det begynte med en jernhytte avløst av en masovn med tilliggende bygninger, og utviklet seg til et større anlegg med hammerhytter og spesialiserte funksjoner. Verkets øvrighet bosatte seg rundt svingen etter masovnen, høyere opp hvor industristøyen ikke var fullt så plagsom. Arbeidere og andre bodde lenger inn på Langestrand.

Den første masovnen fra 1644 ble med all sannsynlighet anlagt ved foten av Øvre Verksgård. Sannsynligvis ble også den første jernhytten anlagt her mange år tidligere. Øvre Verksgård er et naturlig platå som egnet seg godt for lagring av trekull og malm. Terrenget ellers var mer kupert og det var en fordel å anlegge lagerbygningene høyere enn masovnens krans. Plasseringen tilfredsstillende krav til god logistikk. Kullet og malmen ankom med hestekraft

til Øvre Verksgård fra skogene rundt Farrisvannet - nedoverbakke fra Eiet til lagerskurene på det naturlige plataet. Derfra gikk transporten med arbeidskraft fra lagerskurene over veien/broen til masovnens krans hvor brensel og malm ble styrtet ned i ildmørjen. Jernet som ble skilt ut på dette terrengmessig lavere nivået ble deretter ledet i sanden ned i sine respektive støpeformer. Masovnens ild ble tilført nødvendig oksygen av store vanddrevne blåsebelger, drevet av vannkraft via renner fra Mellomdammen. I dette bildet var Øvre Verksgård et velegnet sted for tilførsel, og plataet nede ved elven et velegnet sted for aktivitetene rundt masovnens nedre produktive del. Verket fordelte sine virksomheter og funksjoner etter de fordeler naturen ga. Rett i mot masovnen lå broen over Farriselven, og Kongsveien kom til å samsvare med verkets egen hovedgate. I forbindelse med utvidelsene av tresliperiet sent på 1800-tallet ble broen flyttet lenger nordover der den er i dag. Det er viktig å merke seg at Verkensgården ikke eksisterte før 1856. Dette året markerer en tydelig nyorientering i verkets bygningsmessige struktur og organisering. Nyendringen viste seg også i at man etter 1850 i hovedsak investerte i teglbygninger istedenfor de tradisjonelle bygningene i panelt bindingsverk.

Fra Øvre Værksgård til Verkensgården

Det fantes ingen Verkensgård i 1644, ei heller i 1802. Det gamle jernverkets sentrale plassdannelse, både funksjonelt og visuelt, var Øvre Verksgård, på 1900-tallet kalt Veagården, men også "Plassen" - kanskje i erindring om dens gamle betydning. Først nærmere 1856, atten år før jernverket ble nedlagt, ble Verkensgården dannet på det lavere plataet ved at de gamle bygningene rundt den inngjerdede råjernsgården ble revet og bedriften nydefinert innenfor porter og murer. Forvandlingen til Verkensgård ble innledet rundt 1850 ved at kjettingsmia (ca. 1845) oppunder Øvre Verksgård fikk en sydvendt fløy langs Nedre Fritzøegate som sperret av den gamle Kongsveien. Dannelsen av Verkensgården var et definitivt brudd med den gamle verksstrukturen. Det gamle opprinnelige jernverket fløt udefinert over i boligbebyggelsen på Langestrand via den naturlig fremgrodde Verksgaten. Man levde livet med verket, ikke i eller utenfor. Den nye, lukkede bedriften oppsto i en ny tid da verden omdefinerte sitt syn på organisering av arbeide og makt.

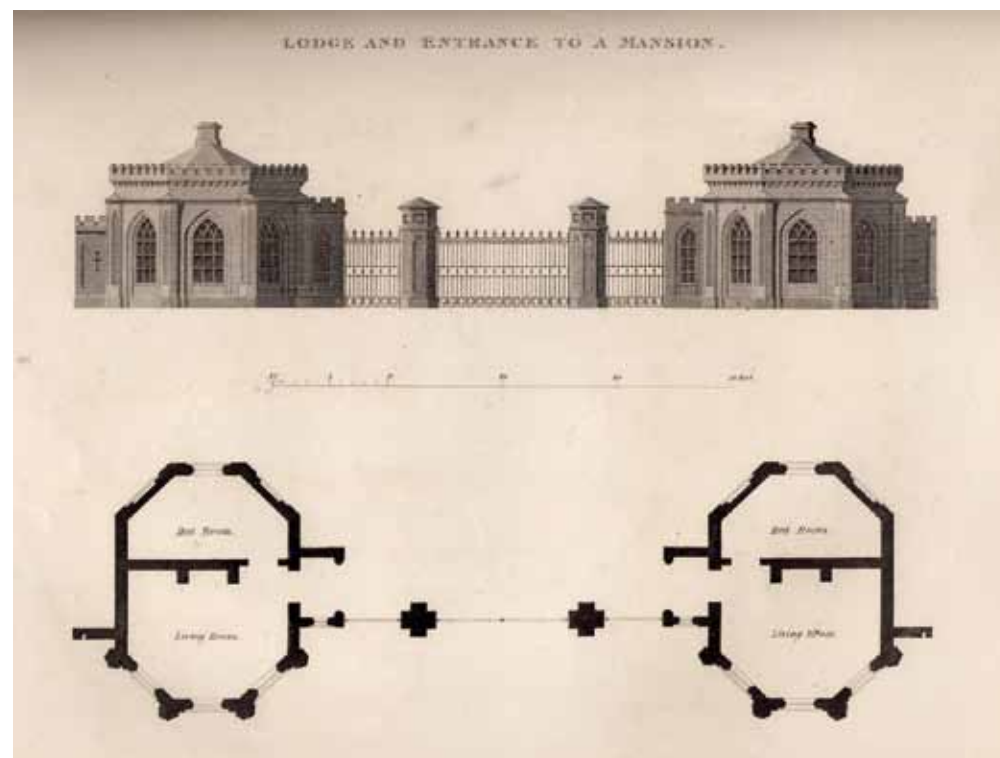
Parallelt med Verkensgårdens opprettelse ble den utflytende Verksgaten avskaffet og arbeidet definert innenfor et mer oversiktlig klart definert industriområde - innenfor murene og gjerdene. Det gamle samfunn baserte sin makt over den enkelte på kongens og lovens autoritet, en omsluttende "omsorg" for den enkelte. Med Treschows overtagelse av eiendommene i 1835 trer en bevisst og moderne liberalistisk ideologi inn på scenen istedet for gamle oppfatninger med røtter i det foregående århundre. Stat og bedrift skilles (eg. 1817) og bedriftsherrens makt synliggjøres ikke lenger gjennom loven, statsmakten og byråkratiet, men gjennom den private bedriftens organisering og struktur. Slik sett var Verkensgården et steg inn i det moderne samfunn av arbeidstagerer med tilmålt tid og etterprøvbare kroppslige bevegelser. En klokkeetro epoke som i postmoderne tid er avløst av internalisert egenutøvet kontroll. Det enkelte menneske slippes fri på markedet, men selger sin arbeidskraft i kontrollerbare tilmålte tidsporsjoner. I postmoderne tid fremstår derfor Verkensgårdens murer som en pittoresk men fattbar kulisse og sammen med Øvre verksgård - en fortelling om et historisk veiskille. Veien fra Verksgate via Verkensgård til offentlig orientert område speiler denne overordnede historiske utviklingen.

Uttrykk for makt

Samtidig som portbygningene klart definerer makten og hvem som bestemmer når porten skal lukkes eller åpnes, fremstår bygningene som det symbolske høydepunktet i den nye orden ved Fritzøe Værk. Ingen tilfeldighet at Nicholsons fortegninger til portbygninger for engelske herreseter (utg. 1850, først publisert 1835) ble motivet godseieren fant best egnet som uttrykk for den personlige makt han bygget opp i ny skikkelse etter tidligere lokale eiere, konge- og grevemakt. Den gamle orden ble uttrykt gjennom offentlige og formelle institusjoner representert ved kongemakten og grevemakten. I den nye liberalistiske økonomi med nytt privat eierskap, atomisert fellesskap - inn-byrdes uavhengige individer eller lønnstagerer - blir makten visualisert på andre og nye måter. På denne bakgrunnen fremstår Verkensgården ikke bare som et viktig historisk moment i Verkets historie, men også som et uttrykk for en ny tid og et nytt menneske- og samfunnssyn.

Ikke mindre viktig fremstår Øvre Verksgård med omkringliggende terreng som en siste synlig og fattbar rest av jernverket som tilhørte den gamle verdensorden. Et uttrykk for det gamle grevelige jernverk som la vekt på kunstnerisk produksjon der den nye tid gjorde andre mer nødtørftige og økonomiske

nyttehensyn i et hardere verdensmarked enerådende. *"Veagårn er historie, et friluftsmuseum, med sagn fra fjerne tider til nåtidens slekt"*, skrev Borch Jensen med erindring fra 1880-årenes Langestrand.

Nicholsons Practical Builder annen utgaven fra 1850 var sannsynligvis i Michael Treschows eie. Verket anbefaler en portbygning for herreseter. Sannsynligvis var denne fortegningen utgangspunktet for verkets hovedport.

Vedlagrene og Klokkeboden

Det gamle jernverket baserte sin produksjon på vannkraft og trekull. Vannkraften drev mekaniske innretninger og trekullet fyrte opp smelteinnretninger som f.eks. masovnen. De mekaniske innretningene lå på laveste terrengnivå slik at vannrennene kunne lede vannet fra Mellomdammen med maksimal kraft frem til vannhjulene som drev innretningene. Motsvarende lå trekull- og malmlagrene på høyeste terrengnivå slik at transporten frem til masovnens øvre del kunne foregå med størst mulig rasjonalitet over forhøyet terreng eller bro.

Frem til tiden etter 1811 da den dobbelte masovnen ble endelig nedlagt, var derfor Øvre Verksgård jernverkets hjerte. Masovnen av 1845 og det nye trekullageret flyttet tyngdepunktet til området nedenfor Kullveien. Etter nedleggelsen i 1868 ble både den nye masovnen og det nye trekullageret raskt revet, men de tilstøtende murene, forsyningsveiene og noe av fundamentet sto tilbake og opprettholdt minnet om masovnperioden fra 1845 til 1868. Den gamle masovnen fra dobbeltmonarkiets tid ble imidlertid glemt, og tilførselsområdet Øvre Verksgård ble etterhvert bygningsmessig fornyet i gammel tradisjon. Bare en av 1600-tallets kullboder ble stående tilbake og etterhvert tilbygget til dagens Klokkebod.

De nye vedlagrene nord på Øvre Verksgård videreførte tradisjonen som brenselager, men forsynte Verket og grunnleierne på Langestrand med ved, ikke trekull. Selv om vandrevne turbiner og elektrisitet overtok viktige produksjonsoppgaver vedvarte behovet for ved til oppfyring for store deler av verkets bygningsmasse og leveranse til ansatte ved Verket. Folk som festet tomter av brukseieren hadde avtaler om gratis vedleveranser. I 1918 inngikk Treschow Fritzøe en avtale med Larvik kommune om å forsyne larviks innbyggere med ved. Etter denne avtalen fikk vedlagrene en sentral posisjon i byens historie. Vedhogst og vedlagre vedble å være en sentral funksjon ved Treschow Fritzøe. Vedlagrene representerer en bortimot hundreårig periode i bedriftens historie og ble av bygningshistoriker Lars Jacob Hvinden-Haug verdisatt kulturminnemessig med likhetstrekk slik låven på en gård forholder seg til alle gårdens mindre bygninger. Uten vedlagrene blir muligheten til å forstå Verkets historie fattigslig. Vedlagrene er det siste store trekomplekset som står tilbake på Fritzøe Verk. Av mindre bygninger er bare Klokkeboden tilbake.

FORVALTERGÅRDEN

Grunnrisset kan avleses på kartet fra 1688 og en inventarbeskrivelse fastslår at den er bygget i 1693. Av dokumenter fra 1740-årene opp til 1753 fremgår det at den bare 50 år gamle bygningen skal ha vært i så dårlig stand at den knapt egnet seg som brenneved. Det er vanskelig å bedømme om dette var en overdrivelse eller sannheten. Uansett må bygningen ha fått sin nåværende form i 1750-årene. Bygningen er svært intakt med usedvanlig mye gammelt bevart. Dessverre er den aldri blitt undersøkt innvendig. Man må gå ut fra at veggene skjuler usedvanlig mye spennende interiørhistorie.

FRITZØEHUS OG LANGESTRANDS KIRKE

Utdrag fra artikkel i Fortuna

KVARTAL MED SOSIAL SPENNVIDDE

Ingen annen bygning i Vestfold er utgangspunkt for så spennende forbindelseslinjer til tåkeomsluttede og mytebelagte hendelser i fortiden som barokkanlegget rett utenfor verksporten. Oberinspektøranlegget med mulige røtter i tidlig 1600-tall er neste stopp.

I 1999 og 2001 ble deler av anlegget revet, men hoveddelen står fremdeles. Anlegget står ikke sosialhistorisk alene, men får en rikere koloritt ved naboskapet til Langesgate 4 og 6 i motsatt ende av kvartalet. Langesgate 6 tilhørte i 1800-årenes første kvartal masmester på Moholt, Hans Iversen. Sammen med Nedre Fritzøegate 1 og 3 kan eiendommene i Langesgate kartetfestes til 1688. Langesgate 4, 6 og oberinspektøranlegget/obermarsmestergården et eksempel på det sosialt differensierte Langestrand. Ulike sosiale lag i tett naboskap - grevens stedfortreder til masmester, kjøpmann og sjømann. I øvre del av kvartalet lå jernverkets skolebygning oppført i 1720, men ødelagt av brann i 1960.

DET ELDSTE FRITZØEHUS

Mysteriet Nedre Fritzøegate 1-3 leder til en inventaribeskrivelse fra 1704. Legger man til beskrivelsen fra 1767 blottlegges en tankevekkende sammenheng som knytter anlegget til tiden før Gyldenløve - til det opprinnelige jernverket. I taksten fra 1777 heter det: *Den Saakaldede Ober Inspecteur Gaard paa Langestrand*. I 1704 omtales anlegget slik: *Fritsøehuus med sine Bygninger oc Inventario*.

Fritsøehus er det manglende mellomledd mellom Langefamiliens Fresjeborg og Gyldenløves Herregård. Langefamiliens renessanseanlegg, Fresjeborgen, raste ut i Farrisvannet. Noe før katastrofen var Niels Lange død. Familien flyttet inn i residensen Fritsøehus på Langestrand. Enken, Merete Lange, undertegnet derfra sine brev ”fra Fritsøstranden”. Hun døde få år etter, og etterlot seg en sønn og en datter.

Ida Lange ble verge for de to foreldreløse barna. Hun kjempet forgjeves for å redde sagbruk og jernverk, ble motarbeidet og møtte liten forståelse hos myndighetene. Verket manglet dessuten privilegier. Helt til 1664 holdt hun bedriften gående inntil Ulrich Fredrik Gyldenløve iverksatte sine tildels brutale overtagelsesplaner. Ida Lange døde i 1667, og Niels og Merete Langes sønn

Ove underskrev deretter sine brev selv, stedfestet ”Fritsøhus”. Anleggets plassering ville i tidligere tiders Langestrandstopografi kvalifisert til stedfestingen ”på Fritsøstranden”.

De to inventaribeskrivelsene fra 1704 og 1777 har felles trekk og det er sannsynlig at det dreier seg om samme anlegg. Kjernen i Fritsøehus som beskrevet i 1704, må i så fall ha opprinnelse før 1660-tallet. På bakgrunn av en dendrokronologisk undersøkelse vet vi at tverrbygningen, som ikke er gjengitt i 1704-beskrivelsen, må ha blitt bygget i 1706. Da inventarielistene mellom 1704 og 1718 mangler, vet vi ellers lite om arbeider utført etter 1704. Neste beskrivelse er fra 1777.

Forestillingen om Fritsøehus er holdt i hevd i folkelige forestillinger som kan være riktige. En bygningsarkeologisk undersøkelse kan gi endelig bekrefteelse og svar på hvor mye av Fritsøehus som er bevart. Anlegget ble antagelig utvidet i en eller flere etapper rundt 1700 da grevskapets administrasjon ble reformert, og anlegget ble bolig for grevens oberinspektør. Barokkversjonen av anlegget må ha sin opprinnelse i denne perioden. 1688-kartet viser to bygninger uten fløyer. Det må være et opprinnelige og mindre anlegg. Den søndre bygningen anno 1688 er kartmessig identisk med senere kartfremstillinger av oberinspektørboligens sentralbygning. Fritsøe verk kan i så fall vise til en sammenhengende bygningsmasse fra verkets tidligste tid til den seneste.

I dag fremstår barokkanleggets dobbelttun amputert. Dobbelttunet dannes av våningshusene i syd og i nord, adskilt med den skråstilte delvis nybygde tverrbygningen - opprinnelig driftsbygning. Nordre og søndre del av anlegget er fremdeles forholdsvis intakt, men den sydvestre fløyen ble revet i 1999.

Som pendant til ”Fritsøehusanlegget” mot øst skal Niels Lange i 1642 ha oppført et kapell der Gyldenløve senere oppførte eller utvidet til et større kirkebygg. Beliggenheten ved siden av residensen Fritsøehus følger tidens herremannsbyggeskikk. Merete Lange, enken etter Niels Lange, skal ha blitt gravlagt under alteret i Langestrandts kirke i 1656. Kartanalyse bekrefter en slik hypotese om kapellets og Fritsøehus plassering. Kapellets plassering ville da vært omtrent ved Larvik Museums sydvestre hjørne, der den senere kirken fra 1692 også faller på plass.

OBERMARSMESTERENS GÅRD

I det man passerer ut porten fra Verkensgården legger man merke til to store og fint utførte støpte gravplater som er montert på portbygningenes vegger inn mot gården. Den østre er datert 1790 og minnes obermarsmester Niels Friis Pedersen. Den vestre minnes hans kone, Elisabeth Friis født Horn, død 1783. Belgmaker- og byggmesterfamiliene Horn holdt forøvrig hus i Wellerødgaden (nå Kirkestredet). Niels Friis Pedersen tilhørte tidens overklasse av godt utdannede og teknisk kyndige bedriftsledere, bl.a. var han en kjent masovnskonstruktør. Velstående, lærd og godt orientert i europeisk samtid. Skiftet avholdt etter hans død forteller om rikholdig boksamling med mye vitenskapelig litteratur, og en omfattende korrespondanse hjemme og ute.

Ikke bare knyttes Friis Pedersen til jernverkets ledersjikt, men også til obermarsmesterens gamle bolig tvers over gaten for portbygningene. Derved får vi et inntrykk av denne jernverksfamiliens hjem - om enn utvidet i størrelse av senere eier bergråd Peter Petersen.

Fra Nedre Fritzøegate leder en smal passasje mellom en karakteristisk stallbygning fra 1867 og selve obermarsmesterens hus. Passasjen var inntil nylig en opprinnelig kjørevei, men fremstår nå som velfrisert, skarpkantet trapp. Her åpenbares et flott stykke snekkerhåndverk i form av en Rokokko/Louis-seize port med overlys og godt utført skårne detaljer. Det kan ikke være tvil om at obermarsmesteren daglig benyttet denne hoveddøren. Slik knyttes gravplatene i Verkensgården til anlegget i Nedre Fritzøegate 3.

BERGRÅDENS GÅRD

Bygningens langfasade mot nord har en like tidstypisk empire tofløyet hoveddør med Hepplewhiteinfluert vifteformet overlys. Den vestre halvdel av bygningen med den fine empireportalen er føyet til av bergråd Peter Petersen rundt 1815. Den karakteristisk toetasjes empirebygningen i bakgården, som rommer Fritzøe Museum, ble etter all sannsynlighet oppført av Petersen i 1829 som bryggerhus og lager.

Få enkeltmennesker har preget Langestrand like mye som Peter Petersen. Han bestyrte jernverkseiendommene fra 1805 til 1815. I 1805 returnerte den siste greven grevskapet til kongen, da økonomien ikke kunne karakteriseres som sunn, og Petersen påtok seg rollen som bestyrer av verket.

Bergråd Petersens bestyrertid var preget av innovasjon og byggevirksomhet. Mange større bygninger på Langestrand ble oppført etter hans initiativ. Han

planla og initierte flyttingen av masovnen til det skogrike Moholt.

Født i Trondhjem i 1767 som sønn av smedmester Peter Eriksen, student 17 år gammel og senere lærer ved ingeniørkorpset i København. Han studerte bergverksdrift i Sverige. I 1797 var han bergmester og kom til Fritzøe Værk. Han ble bestyrer av Fritzøe Værk i 1805 og fikk tittelen Bergråd i 1810. Petersen var kjent utenlands som bergverksmann og leverte tegningene til masovnen på Moholt.

Petersen hadde ry som en stridbar og vanskelig mann. Han lå ofte i strid med myndighetene om bagateller - av og til bare om noen kvadratmetre og grenselinjer. Han sluttet i stillingen som bestyrer for jernverket i 1815, men fortsatte lenge å bo i Nedre Fritzøegate nr 3. Gården henger sammen med nr 1, oberinspektøranlegget, og var skilt med en smal gang fra huset hvor jernverksmedeier etter 1817, Falch bodde. Naboskapet med Fritzøe Værks nye eiere skapte rivninger, sies det.

I 1818 var han suppleant for Larvik og Sandefjord til Stortinget - en tillitserklæring fra lokalsamfunnet. For mange vanskeligstilte langestrandsfamilier var han en velgjører med sterk sosial ansvarsfølelse. Petersen døde på alle måter redusert i 1850.

Fra obermarsmester Friis Pedersen til bergråd Peter Petersen går det en linje gjennom det gamle jernverkets historie. Teknisk innsiktsfulle personligheter med europeisk dannelse utgjorde en kunnskapsmessig og kulturell ryggrad i bedriften. Spesialarbeidere av andre nasjonaliteter skal ikke ha vært noe uvanlig syn på Langestrand i jernverkstiden. Der Langestrand senere kunne fremstå mer selvtilstrekkelig, kjennetegnes jernverkstiden av internasjonalt utsyn. Gunnar Christie Wasbergs karakteristikk ”I takt med Europa” er på alle måter treffende.

KIRKEN SOM FORSVANT (utdrag fra Langestrand og Fritzøe verk)

Umiddelbart til venstre utenfor Værksporten, er en stor asfaltert parkeringsplass som var tomten til **Langestrands kirke**. Graving i gaten her har avdekket kirkegårdsrester. Her lå etter alt å dømme Langefamiliens huskapell, også kalt Langestrands eldste kirke fra 1640-årene, og ganske sikkert kirken Gyldenløve fikk utbedret eller nyoppført i 1692. Den ble revet i 1811 og ga plass til utvidelse av verksområdet. På bakgrunn av 1688- og 1802-kartene ser det ut som kirkebygningen tangerte dagens museumsbygningens sydvestre hjørne.

Fra området hvor den gamle kirkegården lå, ved treklyngen sydøst på plassen, kan vi se Kongsveien på den andre siden av Saggården. Reisende som kom ned Kongsveien fra Nanset ble nok raskt oppmerksomme på Langestrand kirkes tårn, over på Langestrandssiden av Farriselven.

Mye tyder på at den gamle kirken forholdt seg til Kongsveien på nordsiden. En periode fantes det riktignok en vei foran oberinspektørens anlegg, men kirken ble ikke bygget i sentrum av flere veiforbindelser. Nedre Fritzøegate fantes ikke i gammel grevskapstid. Forbindelsen Stavernsveien/Langesgate ble til før Nedre Fritzøegate ble anlagt. Malmtransporten fra Batteristranda til Fritzøeeiet tidlig på 1800-tallet krevet en forbindelse fra bryggene ved Batteristranda til Eidgaten. Kirken ble liggende i veien for bedriftens behov, og i 1811 ble den revet og kirkegården flyttet opp til Kirkegaten 25 hvor den er idag. Først i 1818 ble den nye Enigheds kirke innviet etter mye strev for å få øvrighetens aksept for det nye kirkeprosjektet. Akvarellen fra 1785 viser kirketårnet som rager opp over Langestrands verdslige bebyggelse.

FRA PRIVATKAPELL TIL LANGESTRANDS KIRKE

I 1642 fikk Niels Lange kongelig bevilling til å oppføre kirke på Bakken gård på Langestrand. I 1642 var sagene og jernhytten fremgangsrike, og det kunne være behov for en kirke til en voksende menighet. Kartet fra 1688 viser en bygning med parkmessig opparbeidet område rundt, der kildene forteller at den senere kirken lå, og slik senere kart viser. Beliggenheten ved siden av residensen Fritsøhus (Nedre Fritzøegt. 1-3) er i tråd med tidens tankegang. Merete Lange, enken etter Niels Lange, skal ha blitt begravet under alteret på Langestrands relativt nyoppførte kirke i 1656.

I 1698 ble kirken fornyet. I tidens ånd trengtes en kirke som kunne vende arbeidernes blikk mot den hierarkiske gudsorden, hvor enhver lydig finner sin plass. Allerede i 1730-årene var kirken forfallen. Det kan tyde på at den eldre

kirken ikke ble revet, men bygget om og reparert.

Den 8. september 1811 overvar grev Reventlow en gudstjeneste på Langestrand og beskriver: *Vi besøgte Langestrands Kirke, i hvilken Provst Sass (Sartz) prædikede. Der var, saavidt jeg kunde tælle, ikkuns 12 Mennesker i samme foruden os, Provsten og Degnen, og den kan derfor vel undværes, og det ringe Personale finde plads i byens Kirke, der ikkuns til højtider skal nogenhunde fyldes.* Kirken var i dårlig stand og ble revet året etter. Ny tomt ble stilt til disposisjon av J.O.Steen øverst i Kirkegaten.

KIRKENS BESKRIVELSE

Kirken var en laftet bygning med rektangulært langhus og et rettavsluttet smaler og lavere kor – som Larvik kirke. Ifølge takst av 1777 var den 50 alen lang, 14 alen bred og 7 alen høy under taket, utvendig bordkledt. Ifølge sogneprest Peder Humbles meddelelse var «udi indeværende Aar (1731) den halve Kirche...af Grunden og gandske bleven opbygd». I forbindelse med denne større utbedringen ble det bygget til et klokketårn, i 1777 oppmålt til 7 alen i kvadrat og 14 alen høyt, av «Bindings-Værk...beklæd med Bord, hvid mahlet og Taget (som var lavt pyramideformet, forf.anm.) tækket med Steen». Før 1752 ble et sakristi av reisverk med panel og teglstensteppet tak bygget til den vestre siden.

Det innvendige tregulvet ble i løpet av 1700-tallet skiftet ut med teglsten. Mye av interiøret var marmorert og dekor og maling ble fornyet i 1758 av malermester Koch. I 1770-årene fikk interiøret lysere farger, i tråd med tidens smak.

Til høyre:
Den gamle kirkegården var en inngjerdet grønn hage i slutten av 1900-årene. Postkortet skal være fra 1880-årene.

AKSEN FRA KONGEVEIEN TIL FRITZØEHUS OG KIRKEN
Langestrands gamle kirke ble etablert i 1640-årene som kapell for Langefamilien. Da kapellet ble utvidet til kirke og fikk tårn må inngangen ha vært mot nord der Kongeveien passerte. Alle eksisterende avbildninger og kart understreker at tårnet vendte mot nord. Kirketårnet lå altså ikke i akse fra Kongeveien, men både kirkens og Fritzøhus sydfasader var en del av akse/utsynet fra den andre

siden av Farriselven.

I realiteten strakk akse seg videre gjennom Fjellgaten som den gangen var en del av hovedveien til Stavern. Dette prospektet har eksistert fra 1600-årene og frem til i dag. Bygges det på den gamle kirkegården vil akse være brutt og prospektet være tapt.

Kapellet, senere kirken, ble etter vår oppfatning oppført som en pendang til Fritzøhus (det nåværende Oberinspektoranlegget Nedre Fritzøegate 1-3).

Bildet til venstre viser utsikten fra høyt opp i Kongegaten (den gamle Kongeveien) og over mot Langestrand. Midt i mot sees Oberinspektørannlegget, opprinnelig Fritzøhus. Langs og bortenfor sydfasaden kan man skimte Fjellgaten som før Stavernsveien ble bygget, var hovedforbindelsesåren til Stavern.

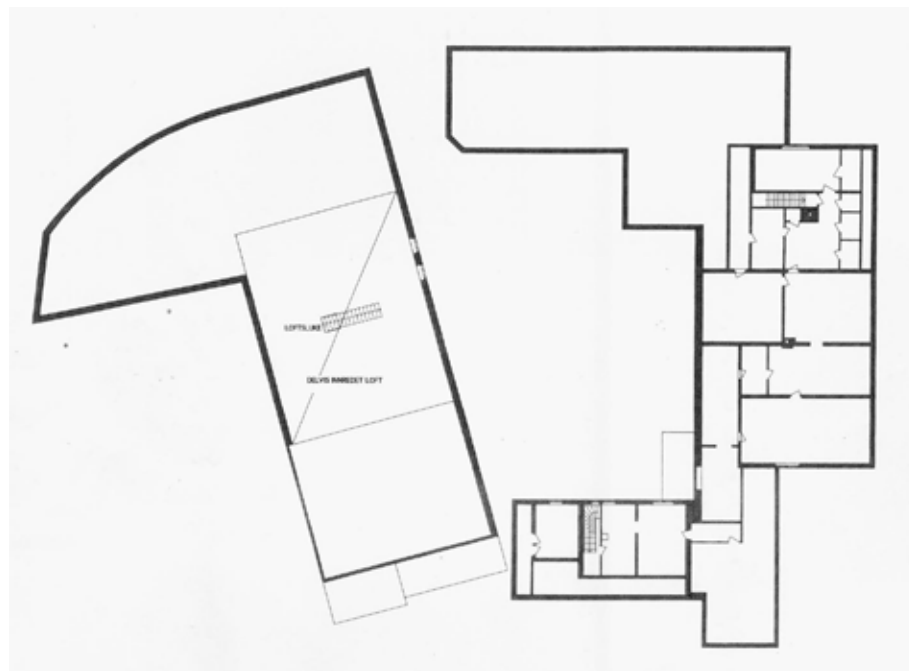
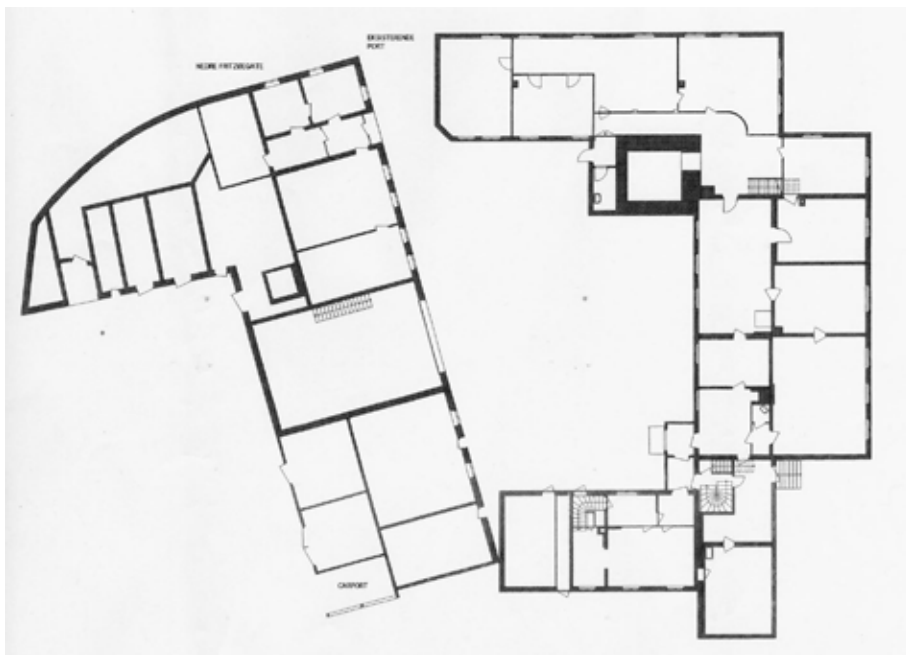
Bildene under: Fra plenen foran Oberinspektørannlegget er utsikten oppover Kongegaten frapperende. Aksen er markant og umistelig.

Bybrannen i 1902 utraderte 170 eiendommer i Bøkelia rundt Konggaten og mellom Bøkeskogen og Fritzøe verk. Bebyggelsen ble gjenoppført i tre, hovedsakelig i sveitserstil. Bygningene nederst i Bøkelia ble underlagt murtvang, mens de øvre ble tillatt bygget i tre. Også før brannen var området preget av bebyggelse med varierende volumer slik det er i dag. På Langestrandsiden er prospektet mer intakt og i hovedsak står de samme bygningene der som eksisterte fra 1800-årenes begynnelse og til dels lenger tilbake.

Tegninger fra Larvik kommunes byggesaksarkiv som viser Oberinspektøransleggets hovedbygning med fløyer samt driftsbygningen hvis vestre del nå er helt fornyet. Den korte fløyen mot vest er også revet.

Oppmålingstegninger av ark. O.M.Sandvik & Chr. J. Schou - 1998

BESIKTIGELSE AV JERNVERKET I 1805 SAMMENHOLDT MED OPPMÅLINGSTEGNINGER AV OBERINSPEKTØRGÅRDEN

Det tas alle mulige forbehold om rekonstruksjonsforslaget her da anlegget aldri er undersøkt bygningsarkeologisk.

No 28 – Den gamle Overinspekteurgaard Bestaar udi

a-Forhuset, oppbygget af tømmer og udvendig Beklæd med Bord og Taget tækket med Steen- 20 ½ alen langt, 18 alen bred og 1 Etage høyt med Quist over , herudi er en stor Stue med malet Vardugs Betræk, 3 fag engelske Vinduer og en 3 etages kakelovn – dernest En lang Stue tvers igjennem Bygningen Med 3 fag Vinduer og kakelovn samt et Kammer Paa den andre Side af Indgangen som er midt Paa Bygningen, grønmalet og med Bord paneled Og 1 fag Vindu hvorudi ogsaa er kakelovn.
I Quisten er 3 Kammere og kakelovne – Under huset er meget gode Kjeldere.-

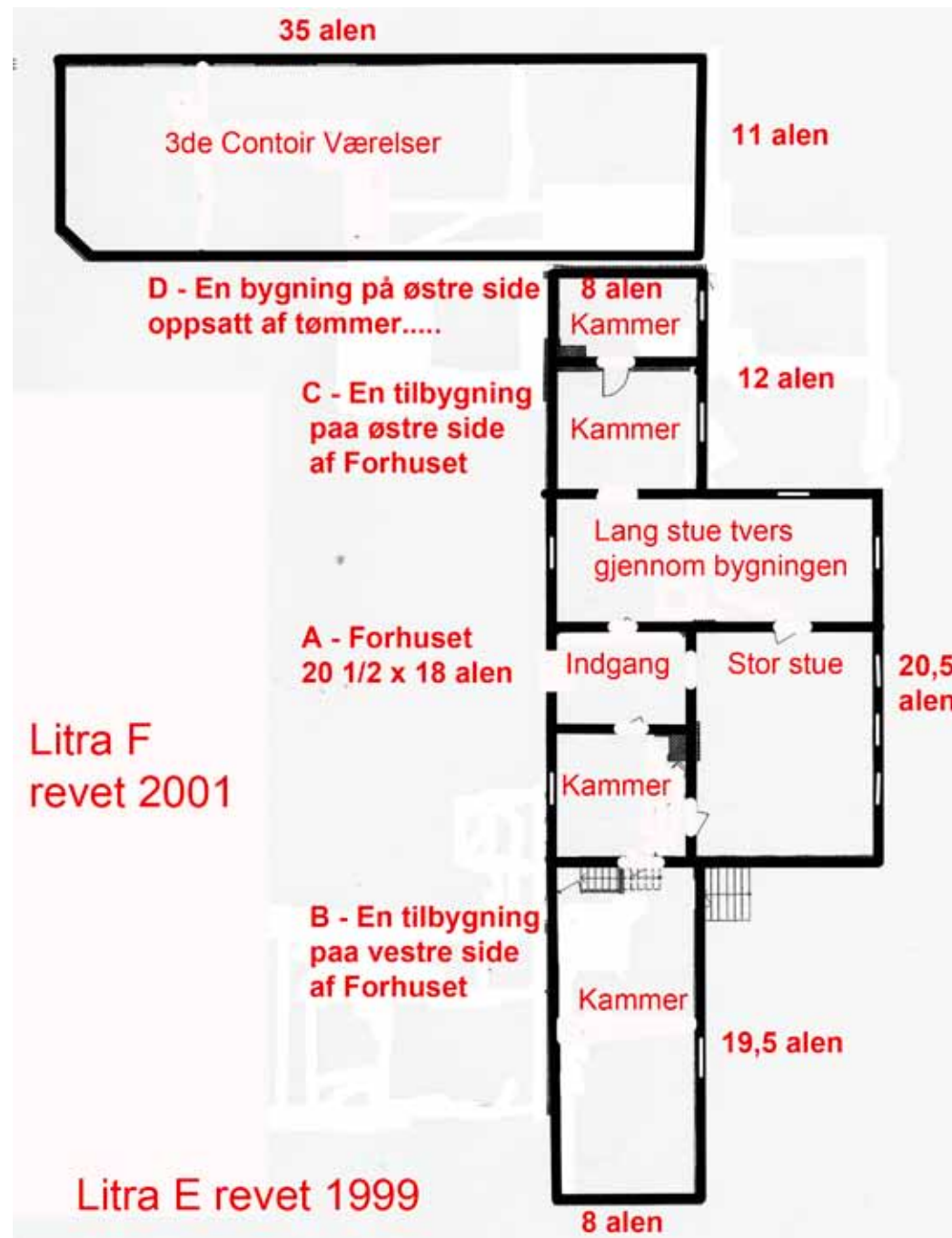
B - en Tilbygning paa vestre Side af Forhuset, opført af tømmer og udvendig beklæd med Bord. Taget tækket med Steen. 19 ½ alen lang, 8 alen bred, 1 etage høy – derudi er et kammer med 1 fag vindue og kakelovn, kiøkken med Skorsteen og deri nedlagde Jernplader.-

c – En tilbygning paa østre side af Forhuset, opført af tømmer, beklæd med bord og Taget belagt med Steen. 12 alen lang, 8 alen bred, 1 etage høy – derudi er 2 kammere, panelede med bord og blaamaled med kakelovne. Og i hver 1 fag vindue.

D – En Bygning paa østre side af sidstnevnte, Opsat af Tømmer, udvendig beklæd med bord Og Taget belagt med Steen . 35 alen lang, 11 alen bred, 1 etage høy, hvorudi er indrettet 3de Contoir Værelser, hvoraf det største med bord er panelet og blaamalet med 3 fag vinduer og en 3 etages kakelovn, de 2de mindre , hver med 1 fag vindue og kakel ovn – Væggene ere i disse 2de Værelser uden Beklædning, med farve overstrøgne. Dessuden Er i samme Bygning Indgang til Contoirværelsene Fra Gaden, hvormed støder et lidet kammer Med Kakelovn og et fag Vindue indtil Gaarden.- I lige Linie og under et fag ved sidstnevnte Bygning er af Bord og Bindingsværk samt Muur Opført en bygning, som blot befl.... I et Værelse(?) Med 3 fag Vindue og en 3 etages kakelovn, Panelet med Bord og malet, dog er i nordre Ende et lidet afdelt Klædekammer, hvorved Er opgang til loftet fra Gaarden.

E – En bygning paa vestre Side af forhuset opsat Af Tømmer, udvendig beklæd med bord og taget Tækket med Steen 20 alen lang, 9 alen bred, 1 etage høy – derudi er et Spiskammer, en Madbod, 2de Locumer og en Koe-stald.-

F – En bygning paa nordre Side af Forhuset opsat af Tømmer, udvendig beklæd med Bord og taget belagt med Steen 41 alen lang, 12 ½ alen bred 1 etage høy, derind er Drængestue med kakelovn, et Bryggerhuus med Skorsteen, Bagerovn og indmuuret Jern Brygger Pande, En Vogn Remisse, et Redskabs Kammer og HæsteStald, herover er Høy Lofter.-

1

Fotografier fra Riksantikvarens arkiv, som viser bygninger ved verket anno 1923.

- 1. Fritzøhus/Oberinspektørnlegget fra syd
- 2. Samme fra gårdsrommet
- 3. Til høyre baksiden av driftsbygningen og stallen Begge helt eller delvis revet ca 2000.
- 4. Samme fra vest

- 5. Driftsbygningen fra syd
- 6. Den yngre stallen fra vest.
- 7. Samme
- 8. Samme fra nord
- 9. Porten fra Nedre Fritzøegate
- 10. Fløy av Fritzøehus samt stallen
- 11. Innkjøringen til Obermarsmesterens bolig.

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

SNEKKER, BELGMAKERVERKSTED OG TØRKEHUS

DEN GAMLE OG DEN NYE BADSTU

Rundt svingen nord for obermarsmesterboligen ved Wellerødgadens munning, der den gamle Kongsveien delte seg til henholdsvis Skien og Helgeroa, ligger bygningen hvor mange av verkets kunstneriske uttrykk ble til. En lav, men relativt lang trebygning, nå et vertikaldelt bolighus, var opprinnelig verkets snekker- og belgmakerverksted.

I vinkel mot syd er en toetasjes bygning av pusset slaggsten - materialtørkehus inntil midten av 1800-årene. Alderen er uviss for begge bygningers vedkommende. I 1788 navngis de to bygningene som den "gamle badstu" og den "nye badstu". Badstu forstås som tørkehus. I 1802 ble trebygningen navngitt som snekkerverksted. Det synes klart at Tørkehuset ble kraftig utvidet rett over 1800 - antagelig til dagens størrelse. I 1805 er bygningen beskrevet mindre og av tømmer. På Linds kart fra 1802 fremstilles bygningen som mindre. I 1820 er den oppført i dagens lengde. I Riksarkivet skal det finnes relevante tegninger signert jernverkets byggmester Strøm. Et uavklart spørsmål er om den eldre bygningen er bevart i den nordre delen mot Nedre Tverrgate. Ulik høydeplassing av murankre kan indikere på at bygningen er sammensatt.

Østenfor snekkerverkstedet lå i jernverkstiden et stort kullhus med påbygget materiallager mot de to "badstuene". Lagerbygningene på Øvre Verksgård opprettholder i denne sammenhengen synsinntrykket og miljøet fra jernverkstiden: Materiallager, snekkerverksted og tørkehus.

Rundt midten av 1800-tallet ble både snekkerverkstedet og tørkehuset ombygget til boligbruk. Dessverre er det vanskelig å finne ut nøyaktig hvem som bodde i hver av de to bygningene da de gikk under samme matrikelnummer og innføring i folketellingene. Michael Treschows jernverksbestyrer Carl Lobes og verkets stallmester var imidlertid blant beboerne den gang.

Selve området hvor disse bygningene ligger ble etterhvert hetende Løgesletten etter jomfru Løge, og deretter Langestrands torg. Det opprinnelig store, åpne arealet som dannet Wellerødgadens begynnelse ble med tiden noe gjenbygget, men hadde opprinnelig her en utvidelse i trompetform.

Kirkegaten 2 og 2b er markante innslag i gateløpet. Særlig det gamle materi-
altørkehuset i slaggsten er godt bevart. Det opprinnelige snekkerverkstedet er i
større grad kamuflert bak moderne takoppløft, panel og vinduer, men har opprett-
holdt formen.

DE ELDSTE MASOVNENES PLASSERING I HAMMERDALEN

I forbindelse med gravearbeidene i Hammerdalen har jeg utført en kartanalyse for å komme frem til en sikker plassering av masovnene fra 1644 og 1760 i relasjon til Øvre Verksgård og Valseverket fra 1851. Analysen bekrefter at masovnene fra dobbeltmonarkiets tid var plassert ved Valseverkets sydvestlige hjørne omtrent foran de fjernede murrestene. Analysen bekrefter også at Øvre Verksgård hadde en svært sentral funksjon i det gamle Verkets historie som lagerplass for trekull og jernmalm med tilførsel til masovnens krans. Tilførselen var ikke nødvendigvis via en bro, men også via oppbygget terreng. Det innebærer at både terrenget og murrester mellom Øvre verksgård og Valseverket har særdeles stor bevarings- og forklaringsverdi som kildegrunnlag for forståelsen av det gamle grevskapets jernverk som i realiteten eksisterte fra 1642 til tiden noe etter Treschows overtagelse i 1835 da flere bygninger ble fornyet. Grev Christian Conrads doblete masovnen var i bruk til etter 1811, men murene sto der fortsatt i 1820 og ble kanskje først i hovedsak fjernet da den nye masovnen ble forsynt med store bakenforliggende forstøtningsmurer i 1845. De bevarte murene lenger nord kan være gjenbruk etter den store doblete masovnen fra 1751. Jernverksproduksjonen ble nedlagt i 1868. Kart fra 1688 til 1885 gir grunnlag for å utvikle verkets bygningshistorie. Kartene har varierende nøyaktighetsgrad over større avstander, men er forbløffende overensstemmende innenfor mindre arealer. Fastpunktene Mellomdammen, Forvaltergården og Kirkegaten 2-2b (jernverkets gamle tørkehus) er relevante holdepunkter for analysen.

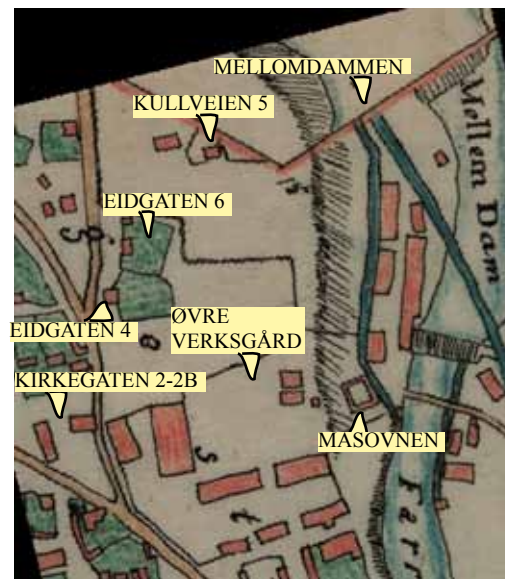
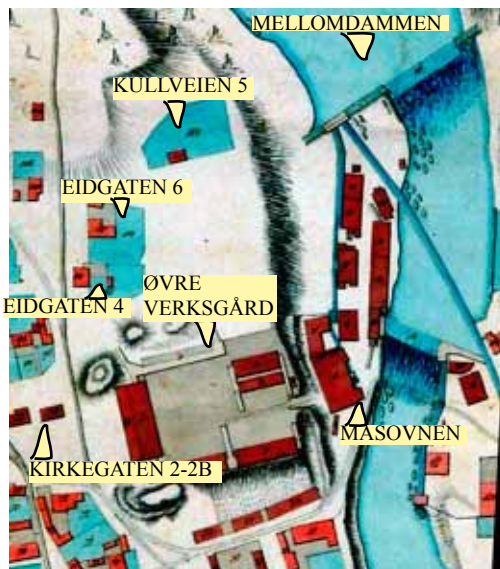
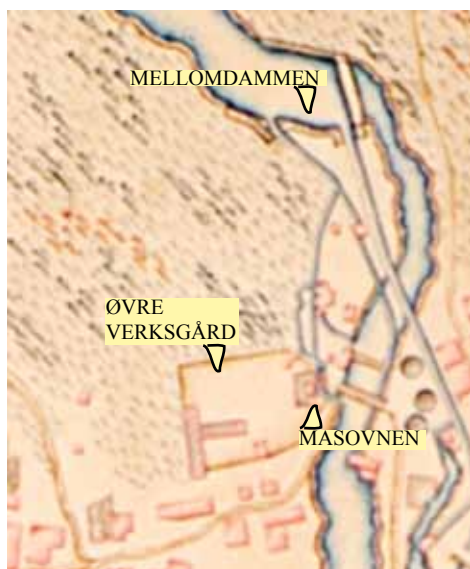

Under: Kartutsnitt 1688 viser Mellomdammens demning i tidligere posisjon. Øvre Verksgård har kortere utstrekning mot vest. Masovnen tegnet som kvadrat.

Under: Kartutsnitt 1802 - Øvre Verksgård - dagens utstrekning. Den doblete masovn (1760) i posisjon som den tidligere, men utvidet syd. Veiene ned fra Øvre verksgård tegnet.

Under: Kartutsnitt 1820 viser Øvre Verksgård omtrent som i 1802, men et nybygg mot Nedre Fritzøegate. Masovnen tegnet som et kvadrat.

Under: Kartutsnitt 1885 viser Øvre Verksgård med noe endret bygningsmasse og masovnen er revet. Valseverket ligger omtrent der masovnen lå. Fastpunkter overensstemmer.

Over til venstre: Kartutsnitt fra 1688 lagt over 2006-flyfoto/kart. Forvaltergården/jernlagrene og Mellomdammen er fastpunkter. Kongsveien stemmer nogenlunde og Øvre Verksgård med mindre utstrekning er tydelig.

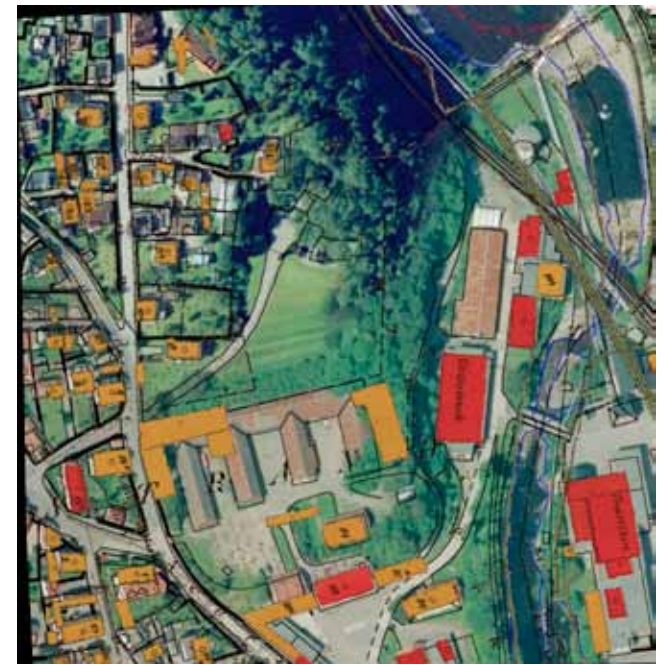
Kartsammenligningene viser at Verksgården er av relativt ny opprinnelse og først oppsto da Verket ble lukket med porter i 1856. Øvre Verksgård derimot er Verkets eldste plassdannelse med opprinnelse ned til 1644. Frem til 1856 besto Fritzøe Værk av en Værksgate overenstemmende med Kongsveien og en verksgård som i dag har navnet Øvre Verksgård eller Veagården. Værksgaten som verket var organisert langs, ble endret gjennom dannelsen av Verksgården. Verksgården ble til da råjernsgården med tilliggende bygninger ble fjernet. Øvre Verksgård består ennå med et miljø som overenstemmer med det gamle verksmiljøet.

Over: Kartutsnitt fra 1802 lagt over 2006 flyfoto/kart. Forvaltergården/jernlagrene, Kirkegaten 2 og 2b samt Mellomdammen er fastpunkter. Masovnsens vestlige del faller inn der de fjernede murestene var plassert. Tilførselsveiene overenstemmer i all hovedsak med veiene som finnes i dag. Tilførselen til selve masovnen gikk over terreng ikke over bro. Øvre Verksgård har en organisering av bygningsmassen som i dag, men kun Klokkeboden kan gjenfinnes som eksisterende bygning i noe avvikende posisjon.

Over til høyre: Kartutsnitt 1820 lagt over flyfoto/kart 2006. Viser i hovedsak samme situasjon som i 1802.

Under til høyre: Kartutsnitt 1885 lagt over 2006 flyfoto/kart. Verksgården i endring til dagens situasjon. Valseverket erstatter masovnen fra 1760.

FLYFOTO AV ØVRE VERKSGÅRD SAMMENHOLDT MED LINDS FREMSTILLING FRA 1802

Over: Øvre Værksgård og Valseverket slik området fremstår på flyfoto (Larvik kommunes hjemmesider). Strektegningene er kartkorreksjoner.

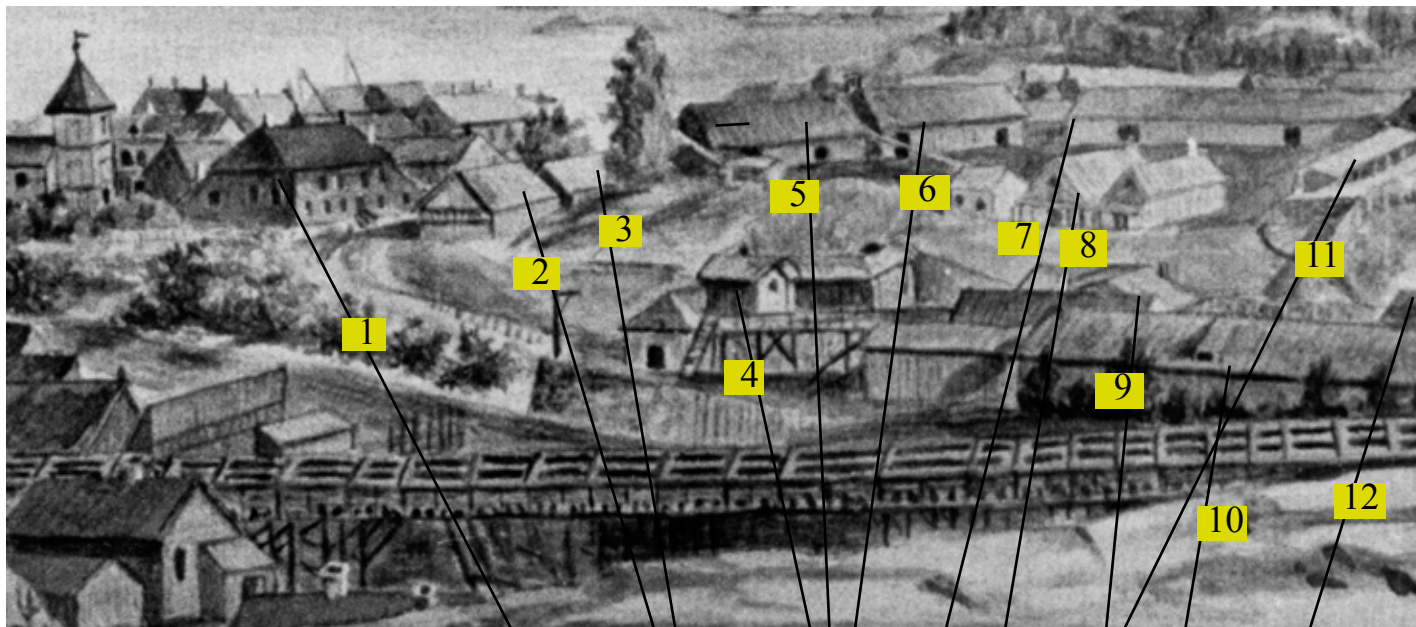
Om fastpunkter og koordinater

Gamle kart ble målt opp ved trigonometri (terrenget kartlagt i triangler). Pga. jordens krumning oppsto unøyaktigheter, og naturvitenskapelig nøyaktighet kunne også variere etter kartets formål. For å sammenligne kartene på en måte som tar opp i seg færrest unøyaktigheter har jeg funnet tre fastpunkter som alle med absolutt sikkerhet kan spores nedenfor året 1800. 1688-kartet har kun et absolutt sikkert fastpunkt (forvaltergården), men det andre (mellomdammen) er rimelig nøyaktig plasserbart. De tre sikre fastpunktene fra 1802 er Kirkegaten 2/2b, Mellomdammen og Forvaltergården. Med disse fastpunktene som basis faller alle andre bygninger pent på plass, sammenlignbart med moderne kart.

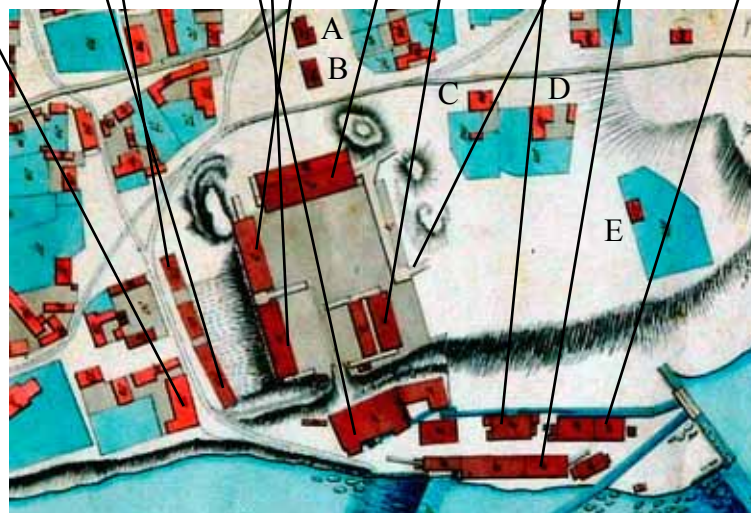
Over: Øvre Værksgård og Valseverket slik området samsvarer med et mindre utsnitt av Linds kart over Fritzøe Jernværk fra 1802. Her er kun de nærmeste bygningene brukt som fastpunkter. De ujevne strekmarkeringene er min tydeliggjøring av veiene som er tegnet inn på Linds kart fra 1802. Masovnen lå rett ned for Øvre Værksgård med tilførselsvei fra platået. Ned til Forvaltergården var det en vei som samsvarer med dagens vei. Et platå fremstår som et veifar mot nord der det nå er en tydeligere markert og oppbygget vei. Denne veien ble på et tidspunkt oppgradert med forstøtningsmurer. Vi ser at masovnen fra 1760 hadde tilbygninger både mot syd og nord. På Øvre Værksgård overenstemmer Klokkeboden med den ene kullboden fra 1802-kartet. Lagerbyggene på nord og vestsiden av gården ble revet senere på 1800-tallet, erstattet med et større lagerbygg og i tiden rundt 1900 og ut i mellomkrigstiden erstattet med vedlagerkomplekset, bygget i gammel bindingsverkstradisjon.

SAMMENLIGNING AV WAGNERS AKVARELL FRA CA. 1800 MED HANS CHRISTIAN LINDS KART FRA 1802

- 1 Forvaltergården
- 2 Jernbod
- 3 Jernbod
- 4 Masovn
- 5 Kullhus
- 6 Kullhus
- 7 Kullhus og tømmerskjul
- 8 Malmhus
- 9 Hammerhytte
- 10 Hammerkullhus
- 11 Åpne skur?
- 12 Hammerhytte

Over og under til høyre: Wagners akvarell fra 1800 sammenholdt med Linds kart over Værket fra 1802. Begge illustrasjoner har gjensidig forklaringsverdi. Kartet gjør det enklere å forstå perspektivfordreiningen i Wagners akvarell.

Nærliggende eiendommer på Linds kart som finnes i dag:
 A - Kirkegaten 2b C - Eidgaten 2 E - Kullveien 5
 B - Kirkegaten 2 D - Eidgaten 4

Digital analyse

Analysen av kartene er gjennomført med hjelp av Photoshop CS2. Gamle kartutsnitt er forstørret/forminsket relativt til omtrent samme målestokk og deretter gjennom layers funksjonen behandlet med magic wand ved at utvalgte sjikt i bildet er merket og fjernet. Det halvgjennomsiktige kartutsnittet er deretter lagt over flyfotografiet. Målestokken er lagt før placefunksjonen er anvendt. Fastpunkter har vært Mellomdammens demning, tørkehusene og Forvaltergården.

KULLEPLADSEN OG MASOVNENE

Utdrag fra artikkel i Fortuna

Øvre Verksgård er en yngre betegnelse. Inventarietaksten fra 1751 navngir plassen slik:

Veyen til Kullepladsen, er ligeledes i god stand, understøttet med muur på den ene side.

Her får vi samtidens navn på Øvre Verksgård: "Kullepladsen", og vi får vite at tilførselsveien var forsterket med murverk - antagelig stabled gråsten. Sammenligner vi de bevarte veianleggene på samme sted med gamle kart, ser vi at veien fra forvaltergården opp til Øvre Verksgård samsvarer med kart og beskrivelse. Denne veien er underbygget med stabled gråsten. Detaljer i området kan være endret, men totalbildet besto inntil nylig.

Legger vi de samme utsnittene av kartene fra 1688, 1802 og 1820 over et moderne kart ser vi at situasjonene samstemmer så godt at vi kan plassere den nedrevne dobbelte masovnen fra 1751 i Valseverkets sørvestlige hjørne. Her lå inntil vinteren 2007 store stablede gråstensmurer. Flere murpartier og terrenget langs valseverkets vestre fasade ble fjernet denne vinteren og er nå erstattet med moderne bruddsten fra stenindustrien.

Etter bortgravningen kom det for dagen en rad fundamentsten som definitivt er eldre enn valseverket og samsvarer med masovnens eldre plassering. Man kan vanskelig vite om det dreier seg om masovnen fra 1751 eller tidligere nedrevne utgaver. Det kan dreie seg om masovnshytten fra en av periodene, eller eldre murer som fikk ny funksjon eller ble omstabled/nybygget da taubanen fra tresliperiet på østsiden av Farriselven ble etablert i 1880-årene. I 1751 ryddet man området slik:

Thi blev den 19de April A:C, ved saa-megen folke hielp, som fornøden gøres, og saa mange Gaste som paa den Tid af Aaret var at erholde, Anfanget med Den gamle Mars:Ovns rivning, den derAf faldene Mængde Braates bortførsel Og Pladsen, til den nye Mars:Ovns bygning, i gien at rødig gjøre og tillave.

I forbindelse med byggingen av den nye masovnen i 1751 ble det oppført murverk mellom masovnen og terrenget mot Øvre Verksgård eller Kullepladsen:

Den nye Graa Steens-Muur, opsadt uden for deen gamle, til Styrkke imod Bakken paa den Vestre side af Mars=Ovnen.

Fotografier som kan dateres til annet kvartal av 1880-årene, viser forstøtningsmurer i terrenget ved sydenden av valseverket og oppunder Øvre Verksgård. De stablede gråstensmurene under og ved Øvre Verksgård er fysiske spor etter den eldre industrihistorien og jernverkstiden. Til tider kunne man her snuble i gammelt stangjern som ble blottlagt etter tele og regnvær. Både den folkelige mytiske historiebevissthet og forskerens kjølige analyser kan nære seg av slike urørte og uryddige "ubetydeligheter". Det er blitt moderne å estetisere og kontrastere natur og miljø mellom kulturminner. Derfor bør det kritiske kulturminnefokus rettes mot vern av rommene mellom bygninger og terrengets hemmeligheter. Kullepladsen eller Øvre Verksgård med nærliggende terreng, er et sentralt og bevaringsverdig teknisk/industrielt minne med røtter ned til tidlig 1600-tall.

Til høyre: Etter den uheldige bortgravningen av terrenget nedenfor Øvre verksgård dukket fundamentsten opp som kan skrive seg fra masovnen eller tilknyttede konstruksjoner.

TERRENG OG MURRESTER VED FRITZØE VERK I HAMMERDALEN OG PÅ MOHOLT

Fotografiet til over til venstre viser murverk nedenfor Tresliperiet på østre side av Farriselven. Konstruksjon og materialer viser likhetstrekk med murene som bærer jernbanespolet fra 1880-årene lenger øst i området. Det er rimelig å tro at forstøtningsmurene er typiske for perioden fra 1870 - 80 årene.

Fotografiene øverst og i midten til høyre viser forstøtningsmurer fra begynnelsen av 1840-årene, oppført i forbindelse med den nye masovnen som sto ferdig i 1845. Man kan spekulere på om murene til dels er bygget opp av sten og murankre fra den gamle dobbelte masovnen.

Det inngjerdede partiet (bildet øverst) representerer selve masovnsfundamentet. Bildet i midten til høyre viser et representativt eksempel på sten og konstruksjon (løing). Jevnt over er det benyttet bruddsten med slette og ens overflater. Det er langt mellom natursten. Jernankeret tilsvarer i form jernankrene som ble benyttet nærmere en generasjon tidligere på Moholt. Til sammenligning er de noe eldre murankrene på tørkehuset Kirkegaten 2b av en enklere fasong.

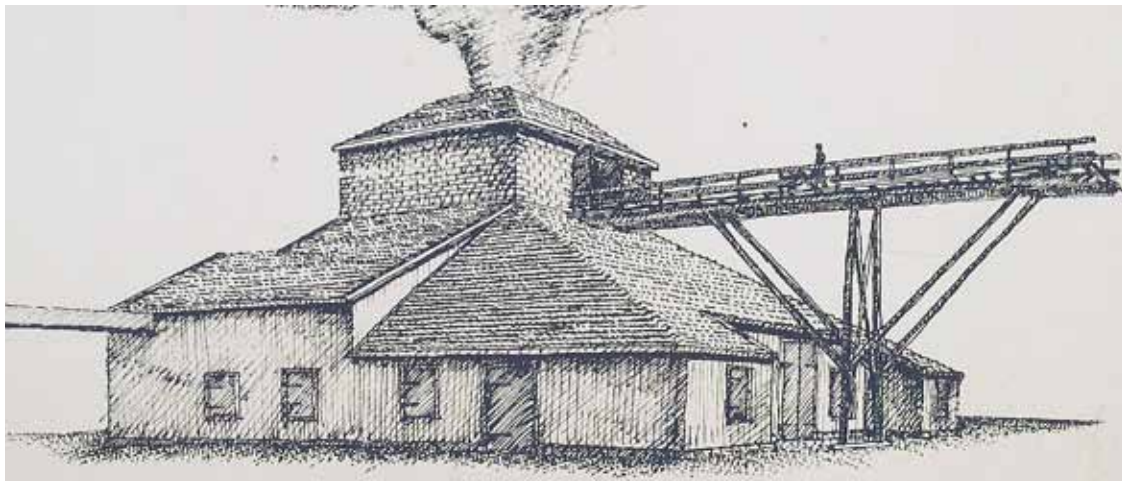
Fundamentet under val-severksbygningen fra 1851 består så langt vi har observert av tilsvarende jevn bruddsten. Fotografiet nederst til høyre viser et utsnitt av fundamentet etter graverarbeider i desember 2006.

Over: Forstøtningsmurer ved Kullveien 5. Uviss alder, men en lignende formasjon kan sees på Linds kart fra 1802. Det er sannsynlig at platået har hatt en funksjon i forbindelse med broen til det store kullagerets loft. Kullageret fra 1845 lå med nordgavlen mot dette platået og i passe avstand. Murene er løst opp av natursten.

Til venstre: Jernverket på Moholt ble anlagt som hammer på 1700-tallet men utvidet med masovn i årene etter fra 1806 til 1817. Det er hevdet at masovnen på Moholt først ble ferdig til bruk i 1817. Murene over til venstre og under til høyre er fra masovnen. Murene under til venstre er fra kullageret. Stenkvaliteten varierer etter bruken og masovnens ytre består av fint tilhugne sten, mens indre deler og kullageret er konstruert av natur- og bruddsten.

På Moholt finnes ennå rester etter brofundamentene i forbindelse med Masovnen. Øverst til høyre sees fundamentet for bæringen nærmest Masovnen. I grunnen er lagt ned store slett tilhugne sten og på dette grunnfundamentet er stablet bruddsten og natursten. Selve bjelkebæringen har hvilt på denne stenkonstruksjonen.

I skråningen opp til det høyereliggende terrenget ved det store kullageret finnes ennå restene av tilkjørselsveien fra Kullageret til broen og selve brofundamentet. Brofundamentet er stablet hovedsakelig av natursten.

Av dette kan man slutte at masovnstilsluttede funksjoner ikke nødvendigvis var oppført av den samme pent hugne sten som selve masovnen var oppført av. Bunnfundamentet i grunnen var imidlertid oppført av mer nøyaktig tilpassede sten. Tilsvarende kan observeres vedr. murene bak Valseverket i Hammerdalen. Spørsmålet er om murene i Hammerdalen er rester av selve masovnen (fundamentrestene) eller av forstøtningsmurer og brofundament.

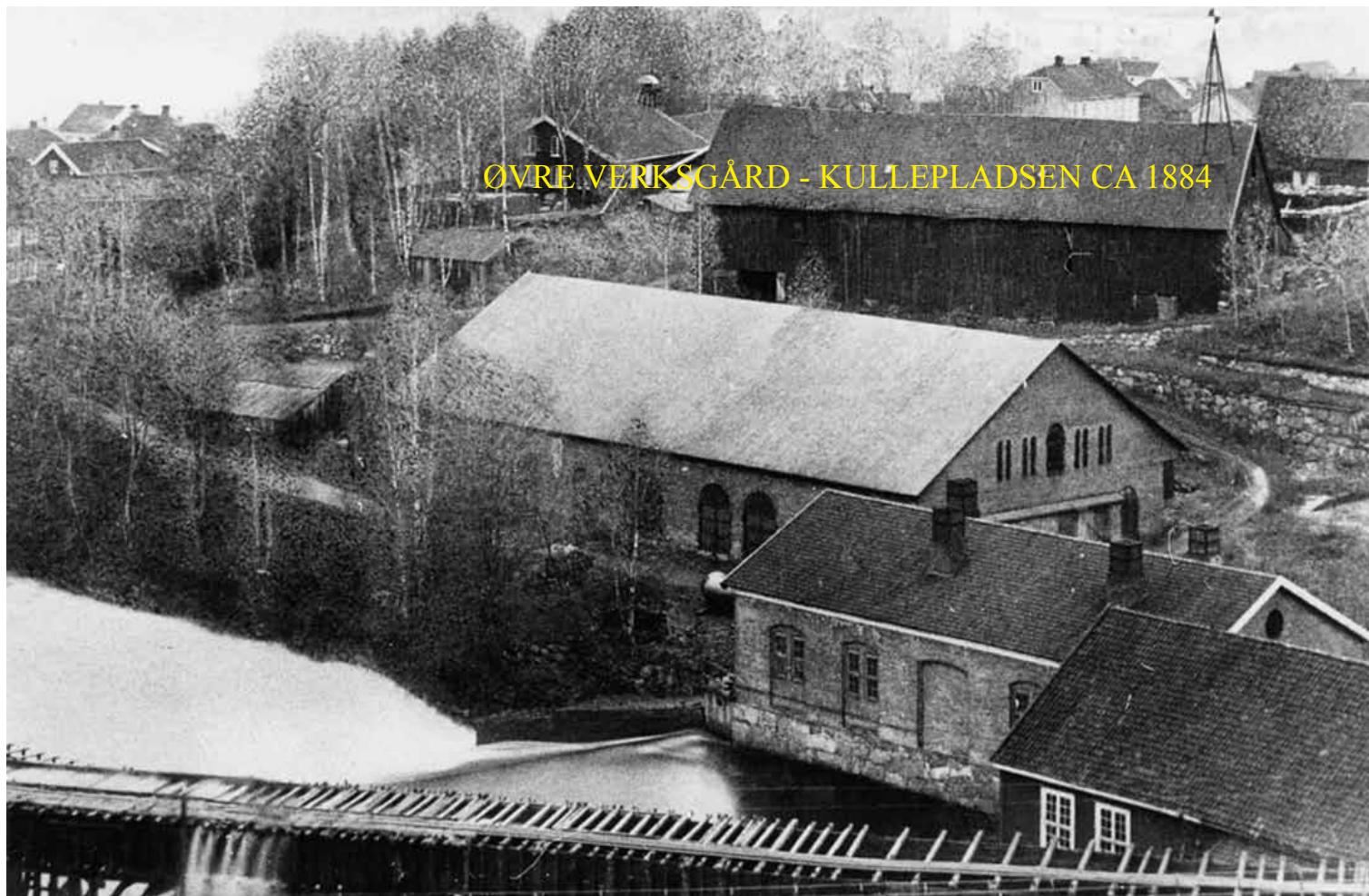

Bildet over: Løede stenmurer bak valseverket (1851). Stenmuren over lå omtrent der tilførselsveien møtte masovnen anno 1802. Bildet øverst til høyre viser en annen del av murverket langs veien opp mot Forvaltergården. Bildet under til høyre viser bortgravde stenmasser.

Stenmuren bak valseverket består av en høy andel natursten og svært lite jevn bruddsten sammenlignet med murene fra 1840-tallet. Løingen og stenkvaliteten tilsvarer hva man kan se i grunnmurer i Larvik i første del av 1800-årene og nedover på 1700-tallet.

Stenmurene er neppe fundamenter for de eldre masovnene, men kan godt være forstøtningsmurer rundt de gamle masovnene. Vi snakker da om masovnene fra perioden før 1845 masovnen ble oppført lenger nordover. De gamle masovnene ble forsynt med trekull og malm fra Øvre Verksgård over et terreng i nedkant av verksgården. Terrenget er til dels naturlig terreng og dels oppsamlede slagghauger fra en produksjon som i 1760-årene hadde pågått i over 120 år. Linds kart viser en vei fra Øvre Verksgård ned mot den dobbelte masovnen. Markeringen opphører i forkant av masovnen noe som gjør det vanskelig å trekke en slutning om hvorvidt det var en bro den siste strekningen eller kun oppbygget terreng. Det er sannsynlig at tilførselsveien ville ha behov for en viss stabilisering ved forstøtningsmurer i terrenget. Murverket kan være restene etter en slik forstøtningsmur. Murene har ihvertfall bare i mindre utstrekning hatt særlig funksjon i forhold til Valseverket. At valseverket i dag ligger så nær, skyldes en tilbygning fra rundt siste krig. Det kan se ut som om tilbygningens yttervegg er tilpasset etter de eldre murene.

ØVRE VERKSGÅRD - KULLEPADSEN CA 1870

Over: Utsnitt av fotografi fra ca. 1870 som viser bygningsmassen på Øvre verksgård.

Over: Utsnitt av illustrasjon fra ca 1800 som viser masovnen med Øvre verksgård bak-enfor.

Terrenget bak Valseverket består til dels av avfall fra masovnen - jorden er sotsvart. De gamle murene i området er dels satt opp for å sikre de gamle veiene og terrenget. Veien fra Øvre verksgård mot syd, i retning Forvaltergården, kan gjenkjennes på Linds kart fra 1802, der masovnen er markert med tilførselsvei rett ut for dagens utkjøring fra Øvre Verksgård. I selve terrenget nedenfor Øvre Verksgård er det flere stenvurer av uviss opprinnelse, kanskje med opprinnelse som forstøtningsmurer for masovnens tilførselsvei eller bro.

Over: Grusvei fra nord opp til Øvre Verksgård.
Til venstre: Terrenget bak valseverket før området ble gravet ut.

Nederst til venstre: Terrenget med murer under Øvre Verksgård, langs den gamle kongeveien til Skeen.

Under til høyre: Muren kan være tilpasset Valseverkets hjørne. Eller er valseverket lagt inntil en eldre mur?

DEN SISTE MASOVNEN OG DE SISTE HAMMERBYGNINGENE

Området på vestre side av Farriselven, fra Mellomdammen i nord og ned til svingen før Forvaltergården i syd, var gjennom hele jernverkstiden åstedet for jernproduksjonen. Her lå fra de eldste tider hammerhyttene som ga stedet navn. Her lå også den første masovnen fra 1600-tallet og den andre dobbelte masovn fra 1760-årene, begge rett oppunder Øvre Verksgård ved svingen opp til Forvaltergården. I Treschows tid ble en ny masovn oppført lenger nord for de gamle masovnene. Den nye ble oppført oppunder skrenten mot Kullveien og var omgitt og til dels skjult av forstøtningsmurer på den ene siden og hammerbygninger på den andre siden. Masovnstårnets øvre del var forbundet til det høyereliggende terrenget mot Kullveien med en bro. Langs elven ble gamle kullagre erstattet med moderne teglbygg. Hovedstrukturen i dette området nede i Hammerdalen var helt frem til jernverkets opphør den samme: Bygninger langs en verksgate. En periode fra 1870-tallet og frem til begynnelsen av 1900-tallet oppsto et bygningsfritt areal her som følge av at de gamle jernverksbygningene (masovnen og hammerbygningene) ble revet. Deretter ble det på 1900-tallets begynnelse oppført en mindre trebygning og noe senere en ny stor trebygning, Magasinet av panelt bindingsverk. Situasjonen fra jernverkstiden ble gjenopprettet på 1900-tallet. Magasinet ble revet i 2006 for å etablere en parkerings-plass. Noen "masovns plass" fantes dog ikke i masovnens tid - i motsetning til situasjonen ved Øvre Verksgård hvor det faktisk var en plassdannelse ovenfor de gamle masovnene. Den plassdannelsen, dannet av gamle trebygninger finnes ennå.

Frem til noen år etter Treschows overtagelse i 1835 lå det totalt 4 hammerbygninger i Hammerdalen. Nærmest masovnen under Øvre Verksgård lå Platehammeren (Lind nr 8). Dernest litt nord for denne lå Den dobbelte hammer (Lind nr 9), dernest umiddelbart nord for denne lå Bolthammeren (Lind nr 10) og til sist bygget inntil Bolthammeren lå Spikerhammeren (Lind nr 11). Til sammen utgjorde disse bygningene en ganske tett husrekke fra noe nedenfor Mellomdammen og tett inntil Den dobbelte masovnen under Øvre Verksgård. I en parallell rekke langs Farriselven lå trekullagre tilhørende hammerbygningene og borhuset. Disse ble i 1851 erstattet med teglbygningene som står der i dag, noe ombygget.

Grevskapets gamle hammerbygninger ble revet suksessivt fra 1838 til 1840-tallet og erstattet på samme sted med nye hammerbygninger og valseverk (nybygget i tegl etter brann i 1850) i panelt bindingsverk - de nye hammerbyg-

ningene med større grunnflate enn de tidligere ble bygget sammen under samme tak. I tillegg var det tilbygninger til Hammerbygningen(e). En søndre lavere og smalere tilbygning tangerte valseverksbygningen med 3,4 meter.

Treschows hammerbygninger (matrikkel 93 og 94), med hele 5 vannhjul, 6 hammere og 17 ovner målte sammenlagt 122 x 20 x 7 alen (75,6 x 12,4 x 4,3 meter). Bygningen(e) hadde en tilbygning i nord (mot Mellomdammen) på 13x20x7 alen (8 x 12,4 x 4,3 meter) og en mindre, smalere og lavere mot syd. Avstanden til Valseverket i syd ble i 1856 målt til 5 1/2 alen. Denne store hammerbygningen besto av to byggeperioder, 1838 og 1842. Først bygget man en nordre hammerbygning mens den gamle søndre var i drift, og noen år senere vise verca. Den "søndre" hammerbygningen hadde en grunnflate på 52 x 22 alen og var 9 alen høy (32 x 13,6 x 5,6 meter). Begge disse bygningene var som de tidligere hammerbygningene av bindingsverk kledd med panel. I 1856 tok man konsekvensen av at de to bygningene faktisk var under samme tak og uten skillevegger. Deretter ble de taksert sammen under matrikkel nummer 93, mens matrikkel nummer 94 utgikk. Dette kan forlede til å tro at matrikkel 94 var revet. Det var den altså ikke.

I 1841 ble det kjøpt inn et nytt valseverk fra England. Det store og tunge maskineriet ble i 1842 installert i en trebygning der hvor grevskapets gamle masovn og til dels den sydligste platehammerbygningen fra grevskapstiden lå. Trebygningen brant ned i 1850, men maskineriet overlevet brannen uten skader og fikk det påfølgende år en teglbygning som hus rundt seg. Denne teglbygningen tilsvarer det som i dag oppfattes som mekanisk verksted, men som opprinnelig var Valseverket. I dag er bare de gamle ytterveggene tilbake.

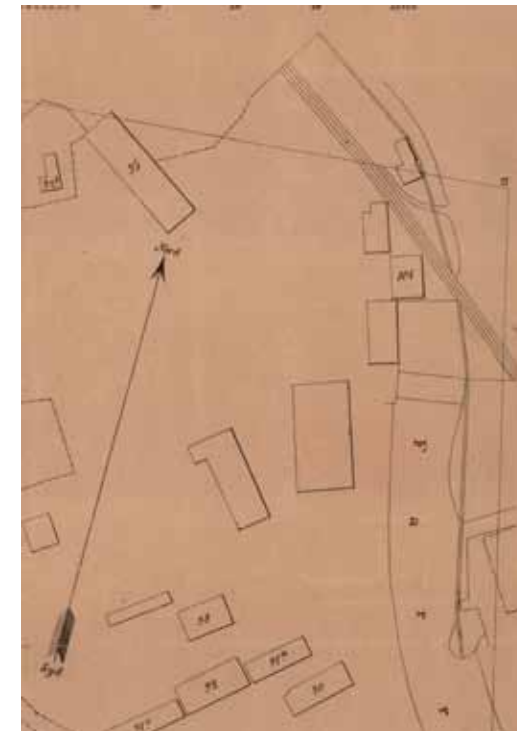
Langs Farriselven lå - helt til smia og mekanisk verksted ble oppført av tegl - et kullhus som forsynte hammerbygningene med kull. Det målte hele 98x14 alen og var 5 alen høyt (60,7 x 8,7 x 3 meter). I 1851 ble dette kullhuset erstattet med to teglbygninger med en mellomliggende trebygning. Disse bygningene står der i dag og utgjør den østre side av Verksgaten. Den vestre side er i dag parkeringsplass frem til masovnens forstøtningsmurer.

I 1845 ble en nyoppført masovn ble tatt i bruk i Hammerdalen etter mange års jernsmelting på Moholt og til dels på Barkevig. Den nyoppførte masovnen ble bygget tett ved og bak hammerbygningene. Den var formet som et frittstående tårn, plassert nær skrenten opp terrenget ved nåværende Kullveien

(tomten er i dag Nanna Treschows boligeiendom). Skrenten ble i den forbindelsen forsterket med forstøtningsmurer av bruddsten og jernankre tilsvarende de som ble benyttet til masovnen på Moholt. Masovnen var bygget av teglsten og tårnhatten over kransen var utført i jern med skiferdekke. Over til det høytliggende terrenget nedenfor Kullveien, førte en bro for tilførsel av malm og kull. Her oppe med den nordre gavlen beliggende mot Kullveien 5, ble det oppført et svært kullhus dels av sten og dels av panelt bindingsverk med jerndragere. Bygningens yttervegger var støttet opp av massive stenspilarer. En bro førte fra nordsiden opp til loftet via nordgavlen og i sydgavlen på bakkenivå vendt mot masovnsbroen var en stor port. Midt i mot masovns bro lå to trebygninger og dannet den ene siden av en tilførselsvei som strakk seg ned til østsiden av Øvre Værksgård. En spesialbygget jernbane deltok i råstofftransporten. Lokaliseringen av denne jernbanen er imidlertid usikker.

Treschows masovn i Hammerdalen produserte jern fra 1845 til 1868. Da ble masovnen nedlagt og både ovnen, kullhuset ovenfor og hammerbygningene ble revet. I masovns tid, fra 1845 til 1868, var bygningsmassen nede i Hammerdalen organisert som i grevskapstiden, med unntak av den nye masovnen som nå lå adskillig lenger nordover enn hva den gamle gjorde. Den gamle lå oppunder Øvre Verksgård, den nye lå der restene kan sees den dag i dag. Hammerbygningene lå imidlertid på samme sted som før og nye bygninger tok plassen til eldre. Bak hammerbygningene lå den nye tårnlignende masovnen til Treschow med ny tilførsel fra kullageret på plataet over. Å utnytte høydeforskjeller kunne være vesentlig for logistikken ved masovnsproduksjonen.

Grevskapets gamle hammerbygninger ble altså fornyet rundt 1840, men de nye bygningene var lengre og større enn de gamle og sluttet seg nær inntil denne, så det kan ikke være snakk om at det oppsto plassdannelser i forbindelse med den nye masovnen fra 1845. Den var skjult bak andre produksjonsbygninger. På plataet ovenfor var det heller ikke behov eller mulighet for en plassdannelse som i gamle dager. Situasjonen kan sees på fotografiutsnittet fra ca. 1865.

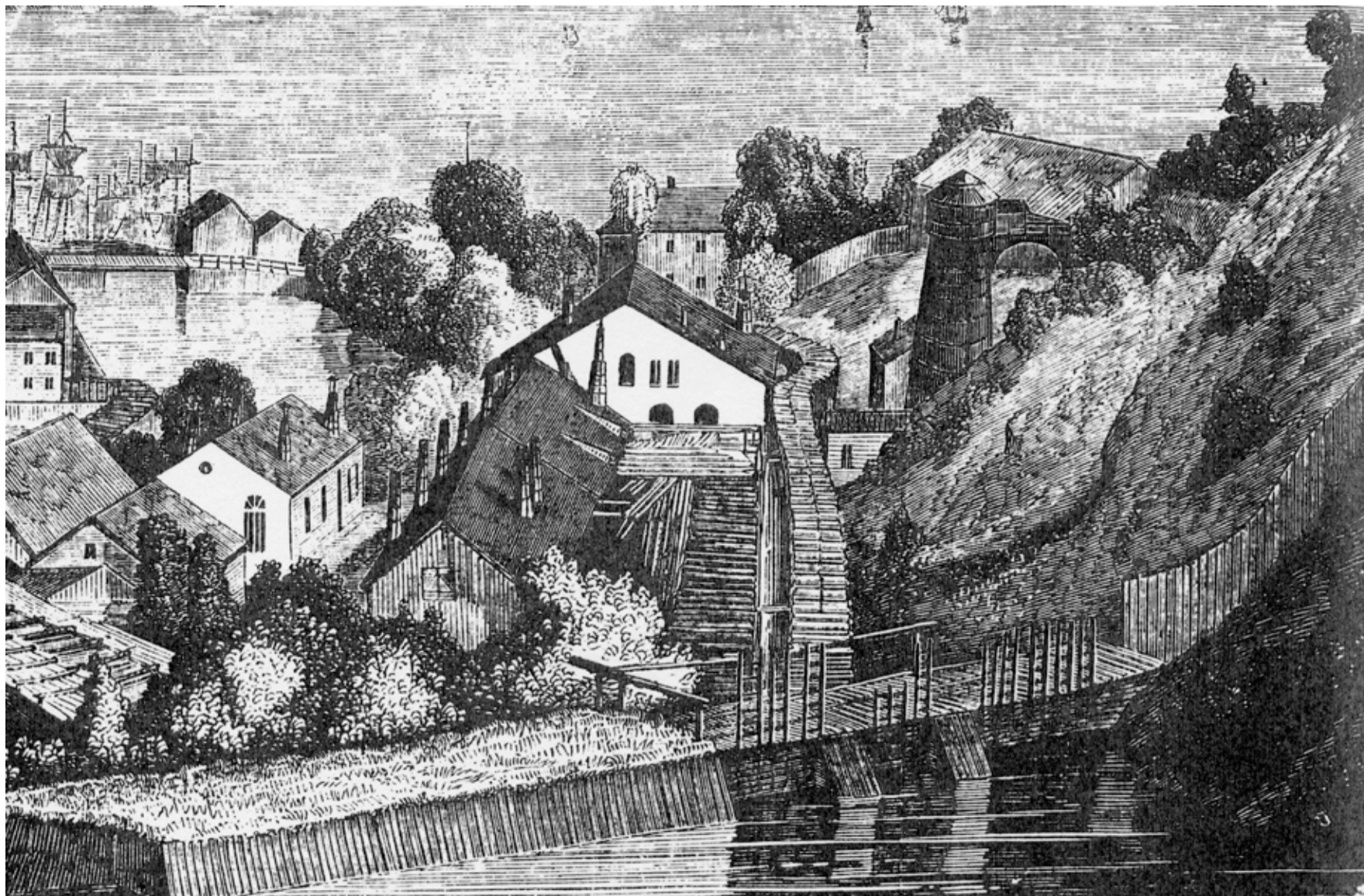

Over til venstre: flyfoto av området mellom Mellomdammen og Forvaltergården.

Over til høyre: Kart 1879 som viser valseverket i midten og det store trekullageret fra 1845 øverst til venstre.

Under til venstre: Linds kart fra 1802.

Under til høyre: Reichborns kart fra 1818-69 viser situasjonen før hammerbygningene ble fornyet av Treschow.

Xylografi fra Skillings Magazin 1856 viser situasjonen som vedvarte frem til noe før 1870 da både masovn og hammerbygninger ble re-
vet. Legg merke til masovnstårnet med bro over til det høyereliggende terrenget ved Kullveien. Ved foten av masovnen sees en enetasjes
teglbygning som tilsvarer en slik bygning på fotografiet fra 1880. Denne bygningen var i likhet med hammerbygningene tilknyttet vannhjul.
I forgrunnen sees hammerbygningene som opprinnelig var to bygninger, men fra 1856 taksert som en, da de var under samme tak. En mindre
tilbygning som ikke sees på bildet strakk seg til 5 1/2 alen fra Valseverket. Til venstre i bildet sees smia og det gamle mekaniske verkstedet
og i midten valseverksbygningen oppført i 1851. Bakenfor Valseverket skimtes Forvaltergården og til høyre for den, Øvre Verksgård.

Til venstre: utsnitt av fotografi fra ca. 1865. På utsnittet sees det store trekullageret og masovnen fra 1845. Legg merke til broen over til masovnen, den store porten i trekullagerets hovedetasje og tilførselsveien med to trebygninger langs veiens vestside.

Over: Utsnitt av fotografi fra 1870-årene. Fotografiet viser øverst til høyre det store trekullageret til Masovnen. Forstøtningsmurene til masovnen sees nederst på bildet, men selve masovnen er på dette tidspunktet revet. Valseverkets tak sees nede til høyre på bildet. Omtrent ved sydgavlen lå de eldre masovnene. Legg merke til den ene gjenstående forfalne trebygningen på tilførselsveiens vestside.

Under til høyre: Kart fra 1927 markerer tydelig hvor kupert terrenget var ovenfor masovnen fra 1845. Neppe egnet til "masovns plass". Ved Øvre Verkgård flater terrenget ut og danner den naturlige masovns plassen fra eldre tid.

Fantes det en masovnsplass på vestsiden av Masovnen fra 1845? Fotografiene over danner et panorama. De ble tatt ca. 1880 og viser en situasjon hvor masovnen er borte og de to trebygningene på masovnens vestside (oppå plataet, over murene) er dels revet og dels forfallen. Utgravningen av terrenget kan ikke tolkes som en plass, den var ikke større enn at den kun rommet de to trebygningene som sees tydeligere på fotografiet under til venstre. Fotografiet under til venstre ble tatt ca. 1865, mens både masovn og anlegg fortsatt var i full drift. Vi ser To trebygninger rett overfor masovnen. De danner en gate langs tilførselsveien som fremdeles er der. Utgravningen er begrenset til arealet rundt de to bygningene. Trebygningen som ligger vendt sydover midt på og til venstre i fotografiet, tilhører Øvre Verksgård. Konklusjonen er at masovnen fra 1845 var omgitt av bygninger på alle kanter.

Fotografi fra ca. 1880 som viser Valseverket til høyre og det opprinnelige mekaniske verkstedet / smia til høyre. Konstruksjonene i forgrunnen til høyre er vannhjulhus. Villniset markerer hvor det kort tid tidligere lå en søndre hammerbygning og teglbygningen som skimtes helt foran til høyre kan være en av bygningene tilknyttet den da nedrevne masovnen fra 1845. Fotografiet viser spor etter den tette bebyggelsen foran masovnen.

Veien opp til Øvre Verksgård er som veiene her var før i tiden. Miljøet er fritt for asfalt og pyntelige kantsten. Grus, gress og attpåtil litt ugress. Slitte malte treoverflater og rustne blikktak. En fredelig plett i et område som planlegges modernisert i high-tech tilpasning.

Øvre Verksgård var Fritzøe Jernverks eldste, eneste og opprinnelige plassdannelse. Her lå trekullagrene og malmhusene som forsynte masovnen med råstoff og brensel frem til over 1811. Terrenget, spesielt mot øst, er bygget opp av århundrers avfall etter jernproduksjonen.

ØVRE VERKSGÅRD

Øvre Verksgård utgjør et sentralt verksmiljø med røtter til 1640-årene. Området har den siste rest av det trebygningstiljøet som dominerte verket fullstendig før 1850-tallet.

Der vedlagrene har stått siden de ble oppført fra tiden rundt 1900 og frem til siste krig (de eldste i øst og vest), sto det opprinnelig malmhus, kullhus og materiallager for snekkerverkstedet i Kirkegaten 2.

Der klokkeboden står i dag sto det i eldre tid kullhus hvor trekullet ble lagret. En del av klokkeboden kan teoretisk være en rest av et kullager. Tidligere verkseier Gerhard Aage Treschow mente Klokkeboden var verkets eldste bygning. I så fall må det forklares med at Klokkeboden er oppført av gjenbruksmaterialer. Kullagrene var som de fleste bygninger på verket oppført i panelt bindingsverk, slik Klokkeboden er.

Før 1850-tallet besto Fritzøe Jernverk i hovedsak av slike trebygninger. Laftede bolighus, noen få laftede lagerbygninger for

jernprodukter og de fleste lagerbygg og alle produksjonsbygningene i panelt bindingsverk.

Tørkehuset Kirkegaten 2b og masovnen var et unntak utført i murverk. Fra 1850-årene ble trebygninger skiftet ut med bygninger i tegl. I dag er trebygninger et sjeldent innslag på verksområdet.

Klokkeboden på Fritzøe verk er sjelden som rest etter det gamle jernverket. En tilsvarende bevart klokkebod finnes så langt vi har bragt på det rene kun på Bærums verk. Klokkeboden ble første gang taksert den 13. oktober 1856 som materialhus. Grunnflaten ble målt til 30X19 alen som er lik omkretsen bygningen har i dag. Materiallageret ble utstyrt med 16 fag vinduer, en enkel og en dobbel dør og fire lemmer. Taksten lød på 500,- spd. Det bemerkes i taksten at bygningen ikke har vært taksert tidligere, men de skrives ikke at den er nyoppført noe som ofte forekommer om det skulle være tilfelle. Materiallageret fikk matrikelnummer 98. Klokken skal skrive seg fra Moholt jernverk som ble nedlagt i 1867. Klokkeboden er den eneste jernverksbygningen av panelt og ikke utfyllt bindingsverk som fremdeles eksisterer på Fritzøe verk. Bevarte produksjons- og lagerbygninger er i det hele tatt sjeldne i norsk sammenheng.

Klokkeboden er usedvanlig godt bevart. Opprinnelig raftepanel, lemmer, vinduer og detaljer er på plass selv om mangel på vedlikehold på sikt truer med å minimere det store innslaget av originale materialer. Klokkeboden kan fremvise meget stor grad av autentisitet.

Klokkeboden er knyttet til snekkerverkstedet fra 1852. Vi går ut fra at boden tjente som tørkehus og materiallager for snekkerverkstedet. Snekkerverkstedet i tegl ble oppført rett syd for Klokkeboden med fasade ut mot Verkensgården. Snekkerverkstedet ble første gang branntaksert 26 februar 1855. I taksten fremgår det at snekkerverkstedet ble oppført der det tidligere hadde stått en smie. Snekkerbygningen var tekket med skifer og forsynt med jernrenner på begge sider. Utvendig fuget, pusset og oljemalt. Første etasjes tre avdelte rom var beregnet til bruk som opplagssted for jern. Det gamle jernmagasinet midt i mot skulle rives. Annen etasje var åpen og fungerte som håndverkerval. Bygningen er fremdeles svært intakt.

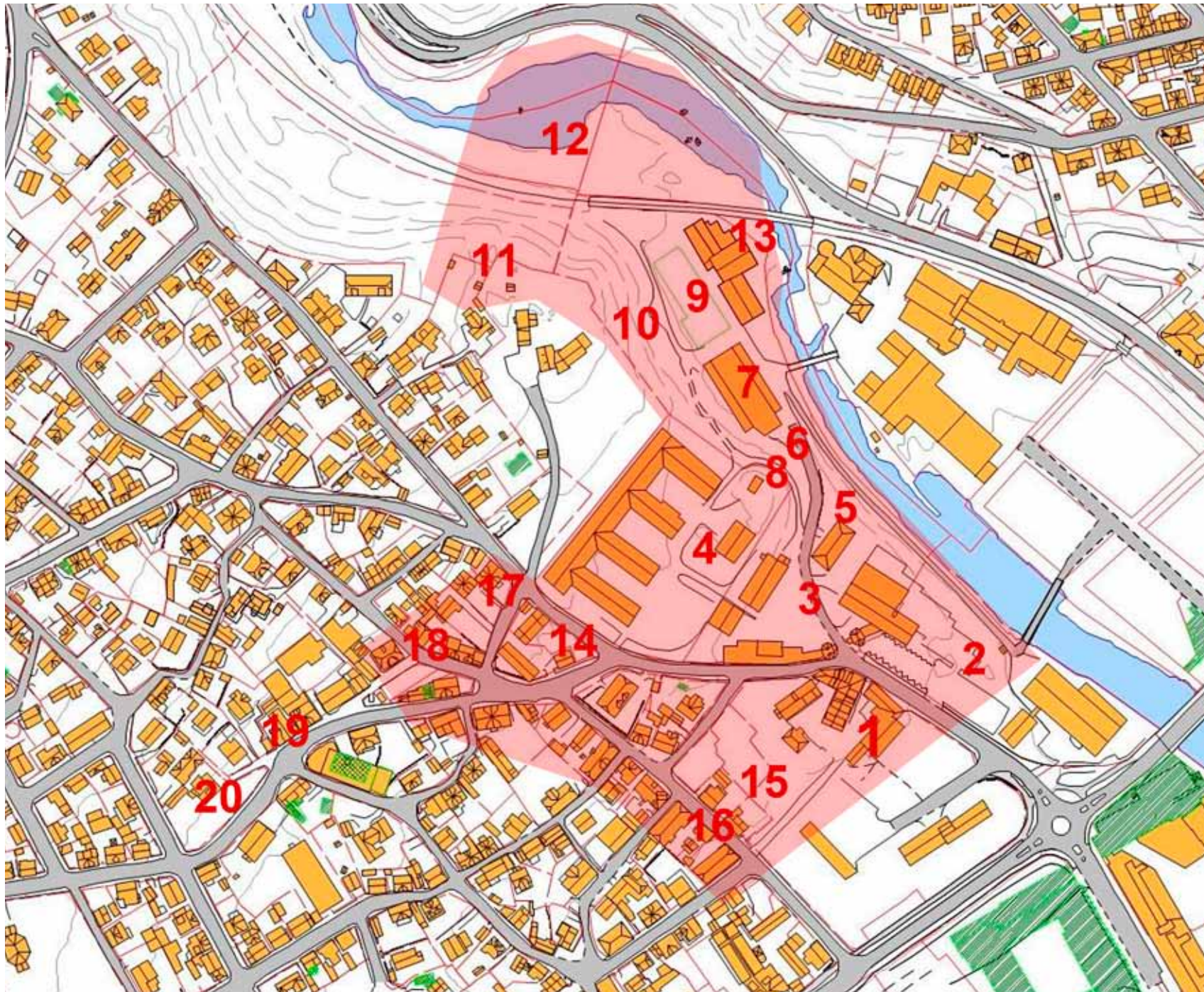
Det bør huskes at Øvre verksgård før 1850-årene var forbundet mot kirkegaten 2 og 2b da disse tidligere var henholdsvis materialtørk og snekker og belgmakerverksted og hadde materiallager knyttet til det store kullhuset på Øvre verksgård.

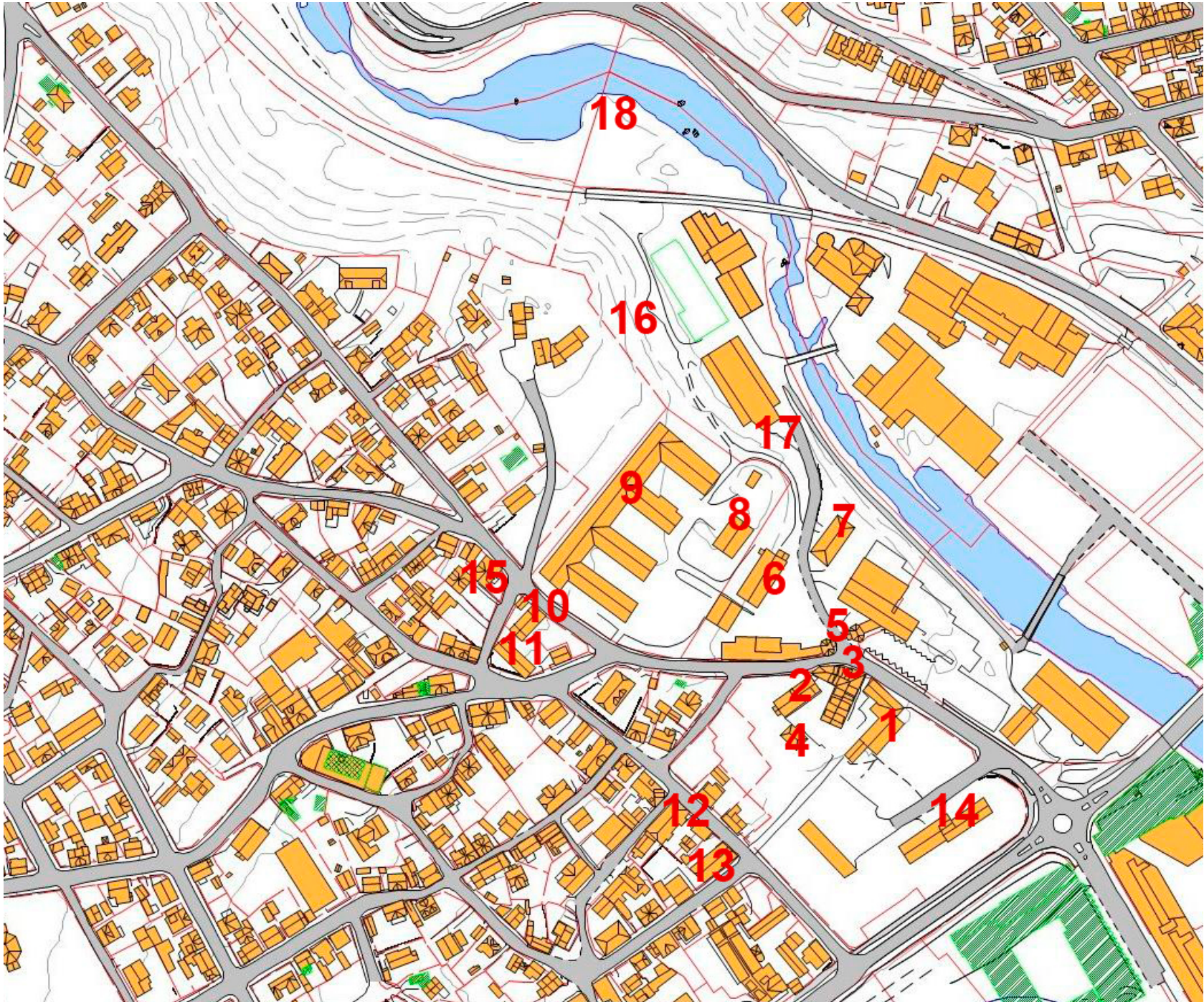
Fra Øvre verksgård. Over: Klokkeboden, ellers: Vedlagrene fra tiden rundt og etter 1900.

Forslag til kjerneområde for Fritzøe verk

- 1 Fritzøhus/Oberinspektør-anlegget samt Obermarsmesterens og senere Bergråd Petersens bolig.
- 2 Langestrands gamle kirkegård (kapell/kirke)
- 3 Verkensgården med portbygningene, snekkerverkstedet mm.
- 4 Øvre verksgård (Kullepladsen) med Klokkeboden og Vedlagrene (tidligere kull og malmlagrene)
- 5 Forvaltergården
- 6 De eldste masovnene.
- 7 Valseverket
- 8 Vei og forstøtningsmurer
- 9 Nedrevet jernlager. Opprinnelig sted for Hammerbygninger.
- 10 Masovnen fra 1845 med forstøtningsmurer og veier.
- 11 Brofundament til kullageret fra 1845.
- 12 Mellomdammen
- 13 Smie og mek.verksted.
- 14 Eldste materialtørkehus og snekker og belgmakerversted.
- 15 Arbeiderboliger.
- 16 To militære barakker fra 1808. Senere arbeiderboliger.
- 17 Øvre Fritzøegate 1 og Nedre Tverrgate 2. Arkitekt Linds hjem og senere belgmakerbolig.
- 18 Nedre Damsbakken 1. Belgmakerbolig.
- 19 Jernverkets byggmester Horn. Bolig
- 20 Jernverkets byggmester Strøm. Bolig.

BESIKTIGELSE AV FRITZØE JERNVERK 1805 (STATSARKIVET)

Transkripsjon: Bente Bjerknes og Ragnar Kristensen

Side 1

Ad No 96 LGTNo4112

1805

Fritzøe Jernværk under Laurvigs Grevskab er beliggende paa Langestrand ved Fritzøe, og har Efterfølgende Værksteder og Huusbygninger, nemlig: No1 En Masovns Hytte opført af bindingsværk, beklædt Med Bord, og Taget belagt med Steen. 52 Alen lang 30 alen bred Derved en dobbelt Masovn eller 2de Masovns Piber 12 ½ Alen Høyde med tilhørende 2de Par Blæse Bælge af Træ, 2de Blæshjul med tilhørende bevegelige Anstalt, 2de me tilhørende Hjul. Oven paa denne Hytte er den saa kaldede Marsovn Krands, opført af Bindingsværk og dens halv tag tækket med steen. Paa den østre Side af Masovnen er et Bindingsværk opført en Hytte som bruges til For Masovnsarbejderne, Taget er belagt med Steen, og Hytten forsynet med en enkel kakelovn Paa samme østre Side af Masovnen er opført et Huus over det Blæshjul af, og Over det nordre er et af bindingsværk hvis tage Er belagde med Steen. Selve Masovns Murene Ere af Ælde meget brøstfældige, og paa Grund deraf Fornyeede med støtter og staver, ikke desmindre Ere de dog endnu i brugbar Stand i det Gjelder ogsaa om Hytte Bygningen som ligeledes Formedels ders Alder er meget brøstfeldig No2 En vinkel Bygning af bindingsværk og Bord Paa nordre Side af Masovnen, hvis Tag er be Lagt med Steen. Lang på vestre side 30 alen

Side 2

Og paa nordre Side 23 alen, derudi er: en Former-Stue Paa 2de fag dobbelte, og et enkelt fag engelsk Vindue med tilhørende af Former Bænke Og øvrig anstalt saavel for leer, som Jernforming- Fra Stuen er opgang til loft over Hvor Former-Modellerne bevares. – I den vestre Side af Vinkel Bygningen er Canon-Bohrverksted Med Tilbehør af 2de Hjulstokke, med 2de Hjul Samt en stor Dreyestok til Canon Modellernes Dreyning. En smede ... med Blæsbælg, Canon ... Gang med Dy....., underlag med Øvrigt tilbehør af hjul og træverk. Disse 2de indretninger befindes i god og brugbar Tilstand. No3 En Formerstue paa østre Side af Jernværkselven Opført af Graasteen-Muur, 18 Alen lang, 15 alen bred med en tilbygning af bindingsværk, derudi en jernkakelovn. Tilbygningen er 15 alen lang og 15 alen bred, Begge under et tag over er belagt med Steen. Denne bygning befindes ligeledes i brugbar Tilstand. No4 En Vagthuus paa vestre side af Masovns Hytten, opført af Tømmer med 3de Fag Blye-Vinduer, forsynet med en Dobbelt Kakelovn og med Bord-Afdeling i samme. – taget belagt med steen. – Stuen er lang 10 alen og bred 6 alen. – Den er for faa aar tilbage af nye opført, og saaledes i god stand.

Side 3

No5 et malmhuus mod Nord paa masovns Pladsen Opført paa nedgravede stolper, Taget tækket med Bord og veggene ligeledes med Bord indklædte. Huset som bruges til de rostede malmers Oppbevaring i Vinterstiden, er langt 39 ½ alen og

Bredt 14 2/4 alen.

No6 Et malmhuus mod s.... ved Siden af før-
Nevnte, og af samme BygningsMaade, er langt
39 1/2 og bredt 12 Alen, begge ere forsynede
med Opkjørsels...., og Broer langsmed Huserne.
De findes for Tiden i brugbar Tilstand.

No 7

Paa Masovnspladsen findes end videre opført
Følgende HuusBygninger til Kullenes opbevaring.
Saasom

A, Et Kullhuus paa vestre Side af Masovn
Pladsen, opført af Bindingsværk, beklæd med
Bord og Taget belagt med Steen, langt 70 Alen
Og bredt 17 1/2 Alen jevnt(?) høit et Stokværk
Med tilhørende tvende Kiørebroer.

b, Et dito paa søndre Side af Masovnspladsen,
opført af Bindingsværk, beklæd med Bord, og
Taget tekket med Steen, 52 Alen langt, 17 Al
Bredt og et Stkværk høit med en Udkjør-
Selsbroe ved dets vestre Ende.

C, Et dito nært ved og i samme Linie med
Sidstbenevnte, opført af Bindingsværk og Bord
Og Taget belagt med Steen, 52 Alen langt,
17 Alen bredt og et Stokværk høit, med Ud-
kjørselsbro i dets østre Ende – Imellem de
2de sidstbenevnte Huse, er en Opkjøringsbroe
Samtlige

Samtlige disse Kullhuse kan rumme og opbevare
Henved 3600 Læster Kull, og ere overhovedet i god
Og forsvarlig Tilstand.-

No 8, Paa den nordre Side af Masovnspladsen vesten-
For de før beskrevne Malmhuse er opført en

Kullstolpningsbroe paa 14 stk Tømmerbukker, paa
Hvilke Broespirene(?) hvile, der ere belagte med
Flag, eller ...skaarne Tømmer-Stokke. Broen er
Lang 79 Alen, bred 5 1/2 Alen og høi 6 Alen, for
Synet med 2de Opkjørselsbroer, som med Porte
Er aflukket, i lige Linie med Plankeværket,
Der indhegner Masovnspladsen. Bemeldte
Broe er for faa Aar tilbage af nye opført og
Saaledes i god stand.

No 9, Rostmuurene, udi hvilke JernMalmerne
Rostbrændes, ere beliggende ved Indløbet af Far-
Ris-Elven, tæt ved Søkanten, og ere til Antal
6 stk, opmurede af Slagsten i oval Form.
4 stk af disse Roster er af lige størrelse
indbyrdes, Ie, lange 18 Alen, brede 12 Alen og
dybe 3 Alen, den 5te er lang 12 Alen, og bred
8 Alen og dyb 2 Alen 18Fo, den 6te som er
den mindste holder i Længde 9 Alen
Bredde 6 Alen og i Dybde 2 1/2 Alen. De
Ere alle til sammen i forsvarlig god stand.

No 10, Et Vagthuus for Rostbrenderne, opført af
Slagsteen, og afdelt i den ene Ende til en
Redskabsbod. Taget belagt med Steen paa Bord.
Lengden er 9 1/4 Alen, Bredden 6 Alen og Høiden 4 Alen
Foruden Røstningen – Huset er opført af nye i dette Aar.

No 11, Frizø dobbelte StangJernsHammer, nemlig
En Hammerhytte, opført af Bindingsværk og beklæd
Med Bord og Taget belagt med Steen, 36 Alen lang,
19 Alen bred og et stokværk høi, derved er to Hærder
eller Ildsteder med tvende gennem Taget opgaa
ende Piber, Tvende Par Træ Blæsebelger, tvende
Blæshiul-Stokker med Hiul, en Hammerhiul-
Stok med Hiul, samt ...redskab med Tilbehør.

Ved søndre Side af denne Hammerhytte er et Kammer opsat af Bindingsværk og Muur og Taget Tækket med Steen, hvorind Arbejderne nyder sin Hvile. Stor(?)redskaben er i dette Aar af nye indsat.

No 12 Et Kullhuus paa østre Side af førbeskrevne Hammerhytte opført af bindingsværk beklædt med Bord og taget belagt med Steen, 70 alen langt Og 17 alen brdt, et stokværk høyt, kan rumme 1500 læster Kull. Hammerhytten saavel som Kullhuuset er gammel og brøstfældig.

No 13 Fritzø Plade og enkelte Stangjerns Hammer En hammerhytte opført af Bindingsværk beklædt Med Bord, og taget tækket med Steen, 27 alen Lang, 19 alen bred og et stokværk høyt. Derudi er En Hærd med Pibe opgjennem Taget. Et Par Træe Blæsebælger, Blæshjul stok med hjul, Hammerhjul-stok med hjul og storredskab Med tilbehør. – Inden i denne hytte er et Lidet Kammer opført af Bindingsværk og Beklædt med Bord.

No 14 Et kullhuus af bindingsværk, og taget belagt Med steen, 25 alen langt, 12 alen bredt, et stokværk høyt, i lige linie med søndre ende af Fritzø Dobbelte Hammer, Kullhuuse, med en Broe til Kullkurvernes udbringelse. Samme Huus kan .. rumme 400 læster kull.- Disse 2de Bygninger er i god stand og brugbar forfatning.

Side 5-a pdf

17 alen lang, 8 1 ½ alen bred med skraae eller halv Tag,

1 Etage høj, beklædt og malet indvendig hvorved er 3de smaae Værelser og til samtlige 1 forn kakelovn, ved siden deraf under samme Tag er en Bod.-

En bygning opført af tømmer, beklædt med Bord og Taget forsynet med Steen, 26 alen lang, 13 alen bred og 1 etage høj, hvorudi er Heste og ko stalde. Vogn-remisse, og Høy-lofter.

En Bygning paa nordre side af nest forbeskrevne hestestald, opsat af tømmer, indvendig 19 alen Lang. 11 alen bred, 1 etage høj, derudi Drængestue med Jern kakelovn i et Bryggerhuus med Skorsteen, bagerovn og indmuuret jernBryggerpande samt en Madbod.

Et vedskuur nært ved sdstbenævnte Bygning, opført af Bindingsværk, beklædt med Bord og taget tækket med Steen. 20 alen lang Alen bred. – desvidere er til gaarden en

Alle førbeskrevne Bygninger er i beboelig Tilsastand, men nødvendig behov i nogle Reparationer.-

Jern Magasiner

No 19 – En Bygning lige over for Forvalter Gaarden Opført af Tømmer og beklædt med bord, Taget Belagt med Steen, 16 ½ alen lang, 13 alen bred, 1 etage høj, afdelt til 2de Boder til Stangjern, Boltjern og Spiger Forvaring.-

No 20 – en bygning i lige linie og paa vestre side af Sidstforbeskrevne, beklædt med Bord, og Taget tækket

med Steen, 1 etage høy. 30 alen lang, 13 alen bred.
Hvori er 3de med tømmer ... afdelte boder
Til Værks Producternes Bevaring, desuden
Trappe Opgang til denne og føranførte Bygning
Gers lofter: udenfor er af tømmer opført en
Vejerbod 4 alen lang, 4 alen bred og taget belagt med Steen.-

No 21 – En bygning nært vester for sidstbeskrævede Jern-
Magasin opsat af Bindingsværk, delvis beklædt med
Bord og taget forsynet med Steen, 28 alen
Langt, 13 ½ alen bred og et stokværk høy. Til
..... Bevaring og indleggelse.-

No 22 – En En dito vesten for sidstmeldte og af
Samme bygningsmaade, afdeelt med Bord i
Midten og opgang til loftet. Er lang 26 alen
Og 12 alen bred.- Disse jern magasiner
Er i brugbar Tilstand.-

No 23 – Et sprøjte Huus opført af Bindingsværk. Klædt
Med Bord og Taget belagt paa boord med Lægter
og Steen, er afdelt i 4 rum, hvoraf et til
sprøjterne og et til Raajerns Vagten.- de
tvende andre bruges til Materialboder.-
Den hele Længde er 24 alen 18 fo. Og bred 7 alen
Samt høi 4 alen 7 fo. , som for 3 aar tilbage af nye opbygget.

No 24 – En tagsteen bod af Bindingsværk beklædt
Med 3 fag vinduer og kakelovn samt et kammer
Paa den anden side af Indgangen som er midt
Paa Bygningen, grønmalet og med bord panelet
Og 1 fag vindue hvorudi ogsa er kakelovn
I Quisten er 3 Kammere, hver med 1 fag vindue, (tilkomme 1 kakelovn
1814)
Og hvoraf i de 2de kammere er kakelovne
Under Huuset er meget gode Kioldere.

b- En Tilbygning paa vestre side af Tørkehuus, opført
af tømmer og udvendig beklædt med Bord, taget
tækket med Steen 19 ½ alen lang, 8 alen bred,
1 etage høy. – Derudi er et Kammer med
1 fag Vindue og kakelovn, Kiøkken med
Skorsteen og Deri nedlagte jernplader.-

C – En tilbygning paa østre side af Tørkehuset, op
Ført af Tømmer, beklædt med bord og Taget
Belagt med Steen 12 alen lang 8 alen bred,
1 etage høy – derudi er 2 Kammere, panelet
med Bord og blaamalet med Kakelovne
og i hver 1 fag Vindue.

D – En Bygning paa østre side af sidstnævnte,
Opført af Tømmer, udvendig beklædt med Bord
Og taget belagt med Steen, 35 alen lang ,
11 alen bred 1 etage høy, hvorudi er indrettet
3de Contoir Værelser, hvoraf det største med
Bord er panelet og blaamalet med 3 fag
Vinduer og en 3 etages Kakelovn, de
2de mindre, hver med 1 fag Vinduer og 1 Kakel-
ovn- Væggene ere i disse 2 Værelser under
Beklædning, med Farve overstrøgne deruden
Med Bord og taget belagt med Steen, lang 9 ½ alen
Og bred 6 ½ alen, beliggende vesten for Sprøjtehuset
Og er brugbar.-

No 25- En bygning vesten for sidstnævnte af Bindingsværk
Og Bord, belagt med Tagsteen paa taget, lang
12 alen, bred 6 ½ og et stokværk høy. Bruges
til steenkull og Kalk med andet For
varing.

No 26- En med plankeværk og med Bygningene

Nr 23, 24 og 25 indhegnet Raajerns Gaard, 40 alen Lang og 30 alen bred, samt med laasferdige Porter forsynet.

No 27- En Bygning vestenfor Forvalter Gaarden, opført af Tømmer beklæd med Bord, overstrøgen med Bruunrødt(?) Og Tjære, Taget belagt med Steen, 21 ½ alen lang 13 alen bred og 1 etage høj, derudi er 2de stuer og 2de Kammere med 3 Kakelovne, - et Arresthull, foruden Kiøkken med Skorsteen og Bager-Ovn med en indmuuret Jern Brygge Pande En tilbygget Koestald og et lidet Vedskuur – Alt er i meget god stand og beboes af Værkets Pfligtfoged.

No 28 – Den gamle Overinspecteurgaard Bestaar udi a- Forhuset, opbygget af tømmer og udvendig Beklæd med Bord og Taget tækket med Steen- 20 ½ alen langt, 18 alen bred og 1 Etage høyt med Quist over, herudi er en stor Stue med malet Vardugs Betræk, 3 fag engelske Vinduer og en 3 etages kakelovn – dernest En lang Stue tvers igjennem Bygningen Med 3 fag Vinduer og kakelovn samt et Kammer Paa den andre Side af Indgangen som er midt Paa Bygningen, grønmalet og med Bord paneled Og 1 fag Vindu hvorudi ogsaa er kakelovn. I Quisten er 3 Kammere og kakelovne – Under huset er meget gode Kjeldere.- B - en Tilbygning paa vestre Side af Forhuset, opført af tømmer og udvendig beklæd med Bord. Taget tækket med Steen. 19 ½ alen lang, 8 alen bred, 1 etage høj – derudi er et kammer med 1 fag vindue og kakelovn, kiøkken med Skorsteen og deri nedlagde Jernplader.- c – En tilbygning paa østre side af Forhuset, op

ført af tømmer, bekleæd med bord og Taget belagt med Steen. 12 alen lang, 8 alen bred, 1 etage høj – derudi er 2 kammere, panelede med bord og blaamaled med kakelovne.

Og i hver 1 fag vindue.

D – En Bygning paa østre side af sidstnevnte, Opsat af Tømmer, udvendig beklæd med bord Og Taget belagt med Steen . 35 alen lang, 11 alen bred, 1 etage høj, hvorudi er indrettet 3de Contoir Værelser, hvoraf det største med bord er panelet og blaamalet med 3 fag vinduer og en 3 etages kakelovn, de 2de mindre, hver med 1 fag vindue og kakelovn – Væggene ere i disse 2de Værelser uden Beklædning, med farve overstrøgne. Dessuden

Er i samme Bygning Indgang til Contoirværelsene Fra Gaden, hvormed støder et lidet kammer Med Kakelovn og et fag Vindue indtil Gaarden.- I lige Linie og under et fag ved sidstnevnte Bygning er af Bord og Bindingsværk samt Muur Opført en bygning, som blot befl. ... I et Værelse(?) Med 3 fag Vindue og en 3 etages kakelovn, Panelet med Bord og malet, dog er i nordre Ende et lidet afdelt Klædekammer, hvorved Er opgang til loftet fra Gaarden.

e – En bygning paa vestre Side af forhuset opsat Af Tømmer, udvendig beklæd med bord og taget Tækket med Steen 20 alen lang, 9 alen bred, 1 etage høj – derudi er et Spiskammer, en Madbod, 2de Locumer og en Koe-stald.-

f – En bygning paa nordre Side af Forhuset opsat af Tømmer, udvendig beklæd med Bord og taget belagt med Steen 41 alen lang, 12 ½ alen bred 1 etage høj, derind er Drængestue med kakelovn, et Bryggerhuus med Skorsteen, Bager

ovn og indmuuret Jern Brygger Pande, En Vogn Remisse, et Redskabs Kammer og Hæstestald, herover er Høy Loftet.-

G – En vinkelbygning ved østre Ende af Sidstbenævnte Opsat af Bindingsværk og Bord, tækket med Steen, 35 ½ alen lang, 6 ½ alen bred og et stokværk Høy, derudi er 2de Veedskurer

H – En Vogn-remisse i Nordøst for Forhuset opført Af Bindingsværk, beklæd med Bord og taget Belagt med Steen, 18 alen lang, 13 alen bred og et stokværk høy, med 2de dobbelte Porte, hvorudi er en Afdeling med og opgang til Loftet.

Og i – Til gaarden er 2de Haver, som dels med Stakiværk, og dels med Plankværk ere forsynede.- Disse førbemeldte Bygninger ere i brugbar Tilstand.

No 29 – Et material Huus opført af bindingsværk Beklæd med Bord og taget tækket med Steen, 40 alen langt, 17 alen bredt og et stokværk høy, hvorudi Træmaterialier opbevares.-

No 30 – Et tømmer Skuur opført mod den vestre Vægg af det vestre Masovns kullhuus paa Stolper med heel Aabning til Forsiden, Taget belagt med Steen langt 69 ½ alen og bredt 11 alen. som for 2 Aar siden er opført.

No 31 – Et Tørkehus vesten for Masovns Kullpladsen, opsat af Tømmer, beklædt med Bord og Taget belagt med Steen, 17 alen lang, 14 alen bred, 1 Etage høy, derud er skorsteen og en enkel Bilegger Ovn til Træmaterialers Tørkning.- denne Bygning behøver for tiden ingen Reparation.

No 32 – Et Snedker Verksted paa østre side af før benevnte Tørkehus, opført af Tømmer og udvendig beklæd med Bord og taget forsynet med Steen. 22 ½ alen lang, 12 ½ alen bred, hvorinde er en tømret Afdeling, og altsaa bestaar samme udi 2de(Rum?) hvoraf i det ene er skorsteen og kakelovn. Samme bygning er i meget god stand.

No 33 – Den saa kaldede Korter Gaard bestaar du af Hoved Bygningen opført af tømmer, udvendig beklæd med Bord og taget belagt med Steen hvorinde er en Stue med 3de fag Blye-vinduer, en enkelt kakelovn – et lidet Kammer med et fag Blye-Vindue og en enkelt Kakelovn, samt et Bryggerhuus med en stor Skorsteen og en indmuuret Brygge Pande, hvilket i det Hele er 18 Alen langt, 10 alen bredt og 1 etage Høyt.- b – Paa den søndre Side af Sidstnævnte Bygning er under samme Tag af Tømmer opført e Stue, hvori er en enkelt Kakelovn – Denne Bygning er 6 ½ alen lang og 6 alen bred- og c – Paa den nordre Side er ligeledes under samme med Steen belagte Tag af tømmer opført en liden Bygning afdeelt i 2de smaae Værelser med en gang imellem. Begge forsynet med enkelte Kakelovne og er til sammen lang 13 2/4 Alen og bred 5 alen – Til Gaarden er en indhegnet Have.-

Disse Bygninger Beboes af Værkets Arbejdere og ere i brugbar Stand.-

No 34 – Den saakaldede Baraque Bygning er opført af tømmer 1 etage høy med Værelser til Endene eller Quisten, udvendig beklæd med

Bord, rødmalet og taget belagt med Steen.-
Derudi er en stor Stue med Kakelovn, 4
mindre værelser hvoraf i de 3de er Kakelovne,
et Bryggerhus med Skorsteen og bagerovn
og indmuret Brygge Pande – Paa loftet er med
bindingsværk af Bordbeklædning indrettet 3de
smaa Værelser, alle med Kakelovn forsynede
og er Bygningen i det Hele 18 alen bred og 18 $\frac{3}{4}$ alen
lang.-

Til samme hører Udhuus, opført af Bind-
ingsværk beklæd med Bord og taget belagt med
Steen, afdeelt til Veedboder, som i alt er 23 alen
langt og 7 alen bredt samt en med Plankeværk
indhegnet have.-

Denne Gaard beboes af adskillige Værkets
Arbejdere og er saaledes i Brugbar Tilstand.-

No 35 – Et Vaanhuus til Skolegaard for Langestrand,
opført af tømmer, indvendig beklæd med Bord
og taget belagt med Steen – 20 Alen lang, 13 Alen
bred og 1 Etage høj, - derinde er 3de Værelser
med Kakelovne – Kiøkken med Skorsteen og
Bagerovn, samt opgang til Loftet i midten
af Bygningen, hvor tillige er Indgang til
Huset fra Gaden. Dertil hører et Vedskuur
paa søndre Side af Gaardsrummet opsat
af Bindingsværk og beklæd med Bord, Taget
belagt med Steen, 10 Alen langt 5 Alen bredt
og et Stokverk høyt, hvorudi er afdeelt til
Høe-Huus og Koestald.-

Til Gaarden er en liden Have – som
alt er i brugbar Tilstand.-

No 36 – Et Krudt Huus, opdført i Jordfalden straks udenfor
Langestrand af mineret Graasteen, forsynet med

en støbt Indgangs Dør – 6 alen 12t langt og ligesaa
bredt samt høyt 4 $\frac{3}{4}$ til 5 $\frac{1}{2}$ alen foruden Rostin-
gen(?), hvilket Huus for faa Aar tilbage af
nye er opført.-

No 37 – Havne-Gang i Jordfalden til fornødne Brugs-
Heste for den faste Kjørsels Best...delse ved
Værket, samt desuden for Over Inspecteurs
Heste og Creature, Saavel som for nogle af
Betjenternes Creature.
Foranførte Værkets Maskiner og Indret-
ninger drives ved Farris Vandet, som er
ca 2 norske Mile langt og af den
beskaffenhed, at forinden vand til Brug-
ets stadige Drivt ikke nogensinde vil
kunde savnes. – dette vand indeholder
ved følgende dertil anlagde Dambygninger,
nemlig:

No 38 – a – Farris Hoved-Dam, opført af Eeg-Tømer
Saavidt Elvens Bredder strækker sig, og Vin-
gerne som udgjør Damhovederne, sammen
bundet af huggen Graasteen, og er hele
Dammens Længde 211 $\frac{1}{2}$ Alen, hvoraf den
vestre Vinge 73 Alen lang og den østre 68 $\frac{1}{2}$ alen
og den mellemste Deel, som af Tømmer
er opført, hvori er anbragt 4 stk Grundløb og 5 stk
Overløb, er til sammen 70 Alen lan, og dens hele
Bredde som er bedækket med dobbel Bordbeklædning
er 16 til 17 Alen.

b – Fritzø Mellemdam, opført af muuret Graasteen,
klædet mot vannet med dobbelt Planke Klæd-
ning, lang fra Ende til ende 198 Alen 18 tome,
hvoraf det vestre Damhoved er 96 alen langt
og det Østre 26 Alen 18t. – Den mellemste

deel, som udgør det saa kaldede Overkant, er 3 Alen 21t. lavere end Damhovederne, og som udgør den øvrige Længde 76 Alen. – damhovedernes Bredde ovenfra er $6 \frac{1}{4}$ alen, og deres Høyde 10 Alen paa det dybeste Sted.- Fra samme Dams vestre Hoved gaaer alle Hammer Masovn og Sagbrugs Render, hvilke ere af – demmede med fornødent Slusværk.

c – Frizø Mølle-Dam, som er beliggende nedenfor de 2de sidstnævnte, opført af tømmerværk og fyldt med Steen lang fra Ende til ende 80 alen – Det østre damhoved hvorfra Mølle Brugets Rende gaer ud er 30 alen langt – Den mellemste Deel som udgør Kastet (?) er 30 Alen 8 t. lavere end Hovederne, 44 Alen langt – Det vestre Damhoved, som udgør den øvrige længde paa hole(?) Dammen er 6 Alen langt, og Dammens brædde $16 \frac{1}{2}$ Alen . – Paa sidstnævnte Dam er i dette Aar anvendt en betydelig Reparation, som ikke bliver fuldfærdiget førend næstkommende Aar. –

Disse her beskrevne Damme ere i meget god og fuldkommen Tilstand.-

No 39 – Zvelvig Kulle Oplags Sted beliggende op i Farris Vandet, omtrent 1 1/2° Norsk Miil fra Farris Hoved-Dam, er forsynet med 2de Kull-Huse, opført af bindingsværk beklæd med Bord og taget belagt med Bord uden Steen. Langt $13 \frac{1}{2}$ Alen bredt 17 Alen samt et Stokverk høyt. – Imellom disse Huse er en opkiørselsbroe og i nordre ende af Huset er ligeledes en Udskibningsbroe.- Ved Huset eller Vandstranden er opført

4 stk Brygge-Karr af Tømmer, nedop.... med Steen, til Brug ved Kullernes Indladning i Færgerne. – Alt er i brugbar Tilstand.- Disse huse kan til sammen romme 3000 Læster Kull. –

No 40 – Paa østre side af forbeskrevne Kullhuse er af Tømmer opført en liden Bygning til Brug for Kull-annammeren, 1 etage høy, taget paa bord belagt med Steen. – I samme er 2 fag Blye Vinduer og 1 stk enkel Kakelovn . Bygningen er afdelt i 2de rum, og er til sammen lang 17 Fod og bred 17 Fod. – Den blev af nye opbygget i året 1801 og er altsaa i god tilstand.

No 41 – Tvende Anlægningsbrygger, opført paa Boll-Værk ved enden af Farris Vandet for Jern og Kull-transporten – begge i god Stand.

No 42 – Tvende Transport Færger, af hvilke den største er med maste og sejl forsynet, og kan indtage 170 Læster Kull og henved 320 ... Jern, den mindre uden Mast og kan indtage henved 30 Læster Kull. -

No 43 – Ved Broen i Hedrum sogn(?) $\frac{1}{2}$ Miil fra Laurvig er opført en Kullstolpningsbroe, hvor Kull annammes , naar Vinterføret aldeles savnes mellem bemeldte Sted og Jernværket.

No 44 - Jernværkets Batterie beliggende paa Langestrands Slagg-Gade ved Stranden af havbukten ved Laurvig, bestaaer af følgende sorter Skyts nemlig:
3 stk 24 Canoner
2 do 18 do
1 do 12do

9 do fra 4 til 8 ... do
alle oplagde paa lavetter, og forsynede med lade-
redskab. – Ved batteriet er anbragt en Flagstang
med tilhørende Flag. –

No 45 – Jernværkets Korn – Magasin eller provianthus
beliggende paa den østre side af Elven nedenunder
den saakaldte Lang Bakke bestaaer af 2 Bygninger
hvoraf

a – Det store Korn – Magasin er en tømret Bygning
af 56 Alen Længde og 17 Alen bredde mellem
Udkant af Tømmerværket, opført paa 40 alen 5 ½ fod
høye Pilarer af mineret Graasteeni kalk, paa enhver
af hvilke er anbragt en udskytende støb Jernplade. –
Bygningen er tækket med bord, belagt med Tagsteen,
og Væggene beklædte med Bord, og malede med Olie
og Bruunrødt. – Dette Huset bestaar af 3de etager
foruden en Loftsvaaning i Taggen, og enhver
af disse er afdeelt i 2de Rum eller porter, med en
Gang i midten efter Bygningens bredde, hvor trappe-
Opgangene ere anbragte, hvilke 2de Afdelinger ende(?)
de 3de underste etager eller ere afdeelte med tømmer
i Rum eller Binger. – Det udi Tagreisningen
underste Loft bestaar af Rum paa hver Side
af Gangen, - Til Kornets Opbringelse er anlagt,
3de stykke Hjul-Vinschelle(?) i den øverste Etage hvoraf
et befindes i enhver vaaning anbragt en
Port til Kornets indtagning. – til Lysning i
..... er anbragt paa den søndre Sidevæg 10 stk
Vindue-glugger eller lemmer, og 3 stk Fag-
Quister- og paa den nordre Side er 8 stk Lemme
og 3 stk Tag-Quister, indenfor hvilke i Tømmer
i er anbragt Gellerværk af Jernstænger,-
Dessuden tjener ogsaa de førnævnte Porte med
----- til Lysning. – Til Indgangen af Huset er

opført en Trappe med Afsats og
en Vindbro derfra til Indgangs Døren. – Rundt
om Bygningen er et Rækkværk af Træ.-
I dette Magasin kan godt rummes ca 6000 Td. Korn.-

b – Et tømret Huus 1 etg høyt, 42 ½ Alen langt og
12 ½ Alen bredt, tækket med Bord og belagt med
Tagsteen. Bygningen klædet med Bord og malet
med Olie og Bruunrødt. – Denne er med
tømrede Vægge efter Bredden afdeelt i 5 Rum,
af hvilke de 2de i den østre Ende af Bygningen,
ligesom ogsaa det i Den vestre Ende af samme
benyttes til Saltboder, og kan rumme ca 600 Td
Salt. – Det mellemste Rum bruges til Mate-
rialbod, og det paa den vestre Side af denne
Bod til Tobaks og Humle Bode. – I Material
Boden er Opgang til Loftet, som er afdeelt i
3de Rum til Korn Lofter, hvorpaa kan rumes
henved 400 Tønder Korn.

Proviand Gaarden er indhegnet med et 4 Alen
høyt Plankeværk, og overstrøget med Tjære. –
Hoved-Indkiørselen er forsynet med et Par
stærk beslagne Porte med Stang-Laas. –